

XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650–1700)

*The Establishing Of The Family In The City Of
Gaziantep In The XVIIth Century (1650–1700)*

İsmail KIVRIM*

ÖZET

Toplumun temel kurumu olan aile, Gaziantep'te İslam hukuku ve şehrin örf ve adetlerine göre oluşmuştur. Nişan evlenecek çiftlerin birbirlerini tanıma dönemidir. Nişanla ilgili tartışmalar ve nişanın bozulmasından sonra taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar mahkemeye yansımaktadır. Evlenecek çiftler nikâh akıtlarını mahkemeden aldıkları evlenmelerinde bir sakınca olmadığını belirten izinname ile mahalle imamına akdettirmektedirler. Ayrıca aileleri evlenmelerine mani olan kızlar ile yaşları küçük olup velileri olmayan kızların nikâhlarının da mahkemede akdedildiği görülmektedir. Nikâh akidi esnasında mihr miktarları tespit edilmekte ve bir gelenek olarak tespit edilen miktar iki eşit parçaya mihr-i mu'accel (peşin mihr) ve mihr-i mü'eccel (ertelenmiş mihr) olarak ayrılmaktadır. Çok eşliliğin görülmesine rağmen tek eşlilik daha yaygındır.

ANAHTAR KELİMELELER

Gaziantep, aile, nişan, nikâh, mihr, çocuk

ABSTRACT

In city of Gaziantep, family, as being the fundamental unit of society, has been established on Islamic laws and the common law of the city. Engagement is the period to know each other for partners. The disputes on engagement and the disagreements between the sides of an ended engagement are reflected to the courts as litigation. The partners to be married, forwards an official document to the imam of the parish which indicates that there is no inconvenience of the marriage of partners. The girls, who are not permitted to be married by their parents or who are young and have not custodian, have been married on the approval of courts. During the wedding ceremony, a certain amount of asset is declared to be given in case of divorcing (mihr) as two equal parts: cash in advance and future payment. Despite it is possible to see the polygamous marriages, monogamous marriages are widely viewed.

KEY WORDS

Gaziantep, family, wedding, engagement, mihr, child.

* Dr. Meram Hasanköy İlköğretim Okulu Müdürü.

Giriş

Sosyal varlık olarak insanın kendi başına yaşamını sürdürmesi, neslini devam ettirmesi, sevgi ve mutluluk gibi duyguları yaşaması mümkün değildir. Bu nedendir ki insan, ancak toplum içerisinde bütün gereksinimlerini karşılayabilmektedir. Toplumların din, eğitim, siyaset, ekonomi ve aile gibi temel kurumları vardır.¹ Aile, bu temel kurumların en önemlisidir. Bu öneminden dolayı bu kurumu pek çok bilim adamı inceleyerek ailenin çeşitli yönlerini ve tanımını ortaya koymuşlardır. Bunlardan en kapsamlısını Özer Ozankaya yapmıştır. Buna göre aile “İçinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlama sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği, eşler ve ana babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlıklar) arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok, bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur”.²

Bu tanımdan da görüldüğü üzere, her kurum gibi aile de, belli bir toplumsal düzenin parçasıdır. Toplumu ayakta tutan temel öğelerdendir. İnsan türünü üretmek ve sürdürmek gereksiniminden doğmuştur. Başlıca işlevlerinden birisi budur. Ayrıca; üretim ve tüketimde bulunduğu bir ekonomisi, çocuğun toplumsallaştırılması, eğitimi, korunması, sevgi, serbest zamanların değerlendirilmesi gibi sosyolojik pek çok işlevleri olan aile, bütün toplumlarda en fazla evrensellik gösteren bir kurumdur.

Her toplumun kendi dinleri, gelenekleri, görenekleri, örfleri, âdetleri, ekonomileri, siyasî durumları ve eğitimleri, diğer sosyal kurumlarla karşılıklı ilişki içerisinde bulunan ailenin oluşumunda ve biçimlenişinde etkili olmuştur.³ Os-

¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* (çev. Nilgün Çelebi), Konya 1990, s. 125.

² Özer Ozankaya, *Toplumbilimine Giriş*, Ankara 1979, s. 233.

³ Hayri Erten, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Ankara 2001, s. 31.

manlı ailesi bir yandan Türk gelenek, örf ve âdetlerinden etkilenirken;⁴ esas itibarıyla İslâm aile hukukuna göre teşekkül etmiştir.⁵

Bu çalışmada; Gaziantep mahkeme kayıtlarından faydalanılarak 17. yüzyılın ikinci yarısında ailenin kuruluşu ile ilgili hususlar ortaya konulmaya gayret edilecektir. Evliliğin sona erdirilmesi (talak, muhâla'a, tefrik) çalışmaya dâhil edilmemiştir.

A-Nişanlama (Namzetlik)

Nişan, erkeğin bir kadınla evlenme isteğini açıklayarak bunu kadına ve ailesine bildirmesidir. Bu bildirme doğrudan doğruya evlenmek isteyen kişi tarafından olabileceği gibi, ailesi tarafından da yapılabilir. Kızın ve ailesinin onaylaması ile çift namzet sayılır, söz kesilmiş ve evliliğe giden yolda ilk adım atılmış olur. Nişan, taraflar arasında yapılan bir merasim olup, bunun hiçbir hukukî değeri yoktur. Ayrıca İslâm hukuku da aralarında söz kesilen gençlere evlenme zorunluluğu yüklememektedir.⁶ Mahkemeye, kız veya ailesi tarafından onaylanmış veya onaylanmamış namzet davaları intikal etmemektedir. Ancak kızın istemediği bir evlilik için zorlandığı hallerde, kız mahkemeye gelerek bu kişi ile evlenmek istemediğini ifade eder ve bu konuda kendisinin rahatsız edilmemesi için, kendisinden ve ona kefil olacak kimselerden teminat ister. Buna güzel bir örnek ise Burç Köyü'nden Fatma Hatun ile Ali Bey'in davasıdır. Ali Bey, bir tanıdığını köylüsü Fatma Hatun'a gönderip evlenmek istediğini bildirip, muvafakat vermesini ister.⁷ Ancak Fatma'nın izin vermemesi üzerine, Fatma'yı istemeye gelen kişi, Fatma'nın kardeşi Cuma Ağa'yı, kız kardeşini Ali Bey'e ver diye döver. Bunun üzerine Fatma olayı mahkemeye intikal ettirir. Fakat Ali Bey kendisi hakkındaki bu iddiaları kabul etmez. Hatta Fatma ile ilişkisinin olmadığını söyler. "Kimin ile evlenmek isterse evlensin" der. Fakat Fatma Ali Bey'e güvenmeyip Ali Bey'in kendisini bu konuda rahatsız etmemesi için kefil ister. Aynı köyden Mezit ve Osman, bu konuda Ali Bey'e kefil olurlar.

⁴ Tahsin Banguoğlu, "Türklerde Aile", *Aile Yazıları I*, Ankara 1990, s. 357-361; Abdülkadir Donuk, "Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile", *Aile Yazıları I*, Ankara 1990, s. 287-300; Orhan Türkddoğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 29-66; Mahmut Tezcan, "İslâm Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, 25-26 Mayıs 1998, İst. 2000, s. 1-20.

⁵ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 59.

⁶ Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 14; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 49-50; Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C. IX, İstanbul 1994, s. 25; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İst. 2001, s. 296; Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, Konya 2002, s. 28.

⁷ **GŞS 21-259/4** (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1060/2-12 Mayıs 1650).

Nişanlılık süresi sabit bir süreyi içermez. Birkaç gün ile ifade edilebilecek kadar kısa sürebileceği gibi, birkaç yıl gibi uzun bir zaman da sürebilir. İster kısa süreli olsun, ister birkaç yıl devam etsin nişanlılığın temel anlamı, her iki tarafın da birbirlerinin ahlâkını, mizacını, zevklerini vb. tanımalarına fırsat sağlamaktır. Karşılıklı anlayış ve uyum hissedilir, iki tarafta da güven, huzur, mutluluk ve sevgi içinde yaşayabilecekleri kanaati hâsıl olursa, nikâh süreci başlatılır. Aksi takdirde nişanlı gençler Sengitavil Mahallesi'nden Mühtedî Ali ile nişanlısı Selina⁸ ve diğer birçok namzetli gibi belki de yürütemeyecekleri bir evliliğe hiç başlamadan ayrılırlar. Nişanı bozan kimse mahkemeye müracaatla karşı tarafı evlenmeye zorlayamayacağı gibi, tazminat da talep edemez.

Evlilik öncesi yaşanan nişanlılık dönemi, aile birliğinin kurulması sırasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, hukukî bir düzenlemeye de tâbi tutulmamıştır. Fakat nişanın bozulmasından sonra ortaya çıkan durum, bazı hukukî düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.⁹

Şer'îye sicillerinde, evlilik öncesi hazırlık dönemini oluşturan nişanın kaydedilmesi maksadıyla tescil edilmiş belge bulunmamaktadır. Fakat bozulmasından sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar dolayısıyla tescil edilmiş kayıtlara rastlanmaktadır. Örneğin Kızılhisar Köyü'nde Cennet'in nişanlısı Mehmet ile değil de ailesi tarafından bir başkası ile evlendirilmesi¹⁰ gibi veya evlilik çağına gelmiş ve *bikr-i bâliğa* olan Şehreküstü Mahallesi'ndeki Emine gibi, ailesince kendisi için seçilen kocayı reddetmesiyle bozulabilirdi.¹¹ Bu tür davaların ekseriyetle nişanlılarından ayrılmak zorunda kalan erkekler tarafından açıldığı müşahede edilmektedir. Evlenmek arzusu göstererek bir kızla söz kesen erkeğin, bir süre sonra, gelin adayının evliliğe yanaşmayarak nikâha razı olmaması sebebi ile, nişanlısından ayrılmak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir. Böyle durumlarda, mağdur olan erkek tarafı, daha önce namzetlik esnasında ve namzetlik süresi içerisinde kıza ve ailesine çeşitli adlarla verdikleri eşya ve paraları, geri almaya çalışmaktadır.¹² Bu durumda hediyelerin ve mihre karşılık verilen-

⁸ GŞS 34-80/1 (23 Rebî'ü'l-âhir 1091/23 Mayıs 1680).

⁹ İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Âit Konya Şer'îye Sicillerine Göre)" *SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2006, s. 494.

¹⁰ GŞS 55-230/2 (1117/1706).

¹¹ GŞS 22-227/3 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1062/29 Nisan 1652).

¹² Bu konuda verilmiş bir fetvâ şöyledir: "Zeyd Hind nişanlanırken, Zeyd Hind'e nişan olarak şu eşyayı verir. Daha sonra da Hind'le evlenmekten vazgeçer. Adı geçen eşya hâlâ ortadaysa, Zeyd bunları Hind'den geri isteyebilir mi? Cevap: Evet". Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehir-

lerin akbeti ise, mihrin aynen iadesi ya da kullanılan ve telef olanların bedelinin ödenmesi şeklinde olur. Hediyelere hibe hükümleri uygulanır: Mevcutsa iadesi gerekir, kullanılmış veya şekil değiştirmişse iade edilmezdi.¹³ Örneğin, nişandan ayrılma davaları dolayısıyla yukarıda sözü edilen Ali, Selina'ya verdiği eşyalar karşılığında 2,5 kuruş alırken, Mehmet, nişanlılık süresince harcadığı 100 kuruşu Cennet'in ailesinden alabilmek için Halep mahkemesine müracaat etmiştir.¹⁴ Ehlicefa Mahallesi'nden Yusuf Çelebi¹⁵ ise, nişanlısı Cemile'nin bir başkası ile evlenmesi üzerine, vekili aracı ile Cemile'ye verdiği 45 kuruş kıymetli bir sim hançeri, 5 kuruş kıymetli bir sim bıçağı, 5 kuruş kıymetli bir çift altın küpeyi, 5 kuruş kıymetli bir kuşağı ve 2 kuruş kıymetli bir çakşırı geri almıştır.

Nişanlılık süresince verilen hediyeler bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bu dönemde Gaziantep'te para verilirken aynı dönemde Konya'da, paranın yanı sıra çeşitli elbiselik kumaşlar ve iç çamaşırlar ile sakız ve karanfil gibi yiyecekler verilmektedir.¹⁶ Yine Gaziantep'te bu dönemde nişanla ilgili davalara pek rastlanılmamaktadır. Bunun birkaç sebebi olabilir. Evlenecek gençler ailelerin tercihlerini çoğu zaman kabul edip, isteyerek bu evliliği yapabilirler. Ailelerine karşı koyabilecek gücü kendilerinde bulamadıklarından, mecburen haklarında verilen karara boyun eğmek zorunda kalabilirler. Nişanla ilgili anlaşmazlıkları aileler kendi aralarında çözebilirler. Ayrıca küçük yaşta velileri tarafından evlendirilen çiftlerin sayısının fazla olması da bunda etkili olmuş olabilir. Bir diğer sebep de evlenmeden önce kıza verilen peşin mihr, bu dönemde Gaziantep'te para olarak verilirken, aynı dönemde Konya'da kadına çeşitli giyim ve ev eşyaları verilmektedir. Bundan dolayı Konya'da namzetlilerin ayrılması ve verilen eşyaların alınması ile ilgili pek çok mahkeme kayıtları bulunmaktadır.¹⁷

Bazen gençler ailelerinden habersiz kendi aralarında gizli bir ilişki yaşayabilmekte ve kızın ailesi bir başkası ile kızını evlendirmek istediğinde bu ilişkiler

li Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (çev. Nemciye Alpay), Editör: Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s.84.

¹³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul 1968, s. 12-13; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 97-98; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 14; Cin, *Evlenme*, s. 49-50; Zuhâyli, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 25.

¹⁴ GŞS 55-230/2. 1117/1706

¹⁵ GŞS 49-14/3 (6 Şaban 1109/17 Şubat 1698)

¹⁶ İsmail Kıvrım, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 151-152.

¹⁷ Bkz. Kıvrım, *Konya ve Ayıntâb*, s. 151-152; Sak, "Namzed", s. 510-517.

ortaya çıkabilmektedir. Doğal olarak kızın sevgilisi olan erkek bu evliliğe engel olmak istemektedir. Tahtanî Köyü'nden Döne'nin davası buna güzel bir örnektir.¹⁸ Döne'yi ailesi evlendirmek ister. Fakat Döne'in sevgilisi Ömer bu evliliğe karşı çıkar. Çünkü Döne kendisine söz vermiş “*bilâ izn-i velî nefsimi sana tezvîc ederim*”, gerekirse kendisine kaçacağını söylemiştir.

B. Nikâh

Ailenin teşekkül edebilmesi için evlenmenin, evlenmenin olabilmesi için denilen nikâh akdi denilen sözleşmenin yapılması gerekmektedir. İslâm hukukuna göre nikâh, tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen medenî bir sözleşmedir. Bu şekilde gerçekleştirilen bir sözleşme muteberdir. Muteberliği açısından, sözleşme esnasında ayrıca bir memur veya din görevlisinin bulunma zorunluluğu yoktur.¹⁹ Nikâh akdi için İslâm hukukunda aranılan şartların gerçekleştiği her akit, sahih ve muteberdir. Ne var ki nikâh akdinin önemi ve cemiyet hayatında oynadığı rol dolayısıyla ilk devirlerden itibaren bu akit, gelişigüzel bir şekilde yapılmamış, hukukî yönünü bilen ve önüne gelen akitin hukukî şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol eden bir meslek adamının huzurunda yapılmasına önem verilmiştir.²⁰ Bu da devletin verdiği önem açısından, nikâh akdinin diğer akitlerden farkını ortaya koymuştur.

Osmanlı Devletinde nikâh kıyılmadan önce taraflar, evlenmelerine mani bir hal olmadığını gösteren ve evlenmeye izin veren yazılı bir belgeyi (izinname²¹) kadıdan almak zorundaydılar. İlk defa Kanunî Sultan Süleyman zamanında resmen izinname alma usulünden bahsedilmektedir. Ebussuûd Efendi'nin fetvalarından anlaşıldığına göre, padişah evlenme sözleşmesi için kadıdan izinname alınmasını emretmiştir.²² Kadının izinnamesi, nikâhın hukukî geçerliliği bakımından şart değildir. Nikâh akdi, şimdiye kadar yapıla geldiği üzere iki şahidin önünde icra edilebilir.²³ Ancak devlet, bir yaptırım olarak, kadı huzurunda veya kadı izniyle akdedilmeyen nikâhların varlığıyla ilgili ihtilâfların

¹⁸ GŞS 35-124/5 (2 Ramazan 1094/25 Ağustos 1683).

¹⁹ Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 294.

²⁰ Joseph Schacht, “Nikâh”, *İA*, C. IX, Eskişehir 1997, s. 259; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 85.

²¹ İzinname örnekleri için Bkz. Alaaddin Aköz, “XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, *İstem*, S. 3, Konya 2004, s. 91-118. Yine aynı müellifin, *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi)*, Konya 2006.

²² Gotthard Jaschke, “Türkiyede İmam Nikâhı”, *Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, (çev. Ahmet Mumcu), Ankara 1964, s. 15; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 37-38.

²³ Colin Imber, *Şeriatın Kanunu, Ebussuûd ve Osmanlı'da İslâm Hukuku*, İstanbul 2004, s. 175.

mahkeme tarafından dinlenmemesini istemiştir.²⁴ Bundan dolayıdır ki, evlenecek kişiler ya mahkemede kadı huzurunda, ya da kadı izni ile imama nikâh akdettirme yolunu tercih etmişlerdir. Ancak, mahkeme tutanaklarına izinnamelelerin kaydolunması Tanzimat'tan sonra mecburî tutulduğundan,²⁵ 17. yüzyıl Gaziantep mahkeme tutanaklarında izinname örneklerine rastlanmamaktadır. Fakat bu dönemde Gaziantep'te nikâhların nasıl akdedildiğini mahalle imamlarının nikâh akdetmedeki anlaşmazlıklarını bir hüküm belgesinden öğrenmekteyiz. Evlenecek çiftler önce mahkemeye giderek evlenmelerinde bir engel olmadığını belirterek bir izin belgesi (izinname) almaktadırlar ve izin belgeleri ile birlikte mahallelerinde bağlı buldukları caminin veya mescidin imamına kendi rızalarıyla evlenmek istediklerini bildirerek nikâh sözleşmelerinin şahitler huzurunda gerçekleştirilmesini istemektedirler.

Şarkıyan Mahallesi'nde bulunan Hasan Mescidi'nin padişah beratı ile tayin edilen imamı Ali Halife, padişah sarayına bir dilekçe göndererek “ Bu mahalle-i mezbûrede akd-i nikâh olub tarafı şer'den (mahkemeden) izinname verildikten sonra tarafeyn (evlenecek kız ve erkek) rızalarıyla akd-i nikâh idüb, dahl (karışma) ve tevhl olunmak icab etmez iken sonradan Mağara Mescidi dimekle maruf mescid bina olunmağla imamı olan.....(ismi yazılı değil) kimesne beş seneden beru diyâr-ı aherde iken aherden(ismi yazılı değil) ben imamı mezbûrun vekiliyim deyü vaki olan akd-i nikâhı vesair bunun gibi imamet umuruna bivce ve bila berat ve hılaf-ı şer'i şerife müdahale ve ta'didine hali olmadığını bildirip men ve def olunmak babında hükmi-i şerif rica eylediği ecilden.....²⁶

Genellikle nikâhları yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi mahalle imam-ları kıyarlarlarken, bazı nikâhların mahkemede de akdedildiğini görmekteyiz. Geleneksel İslâm (Hanefi) hukuku evlenme konusunda kadına velisinin iznini almayı her zaman tavsiye etmekle beraber, akıllı ve baliğ olan kadının velisinin izni olmaksızın evlenebilmesini, küçük kızını evlendirebilmesini²⁷ ve başkalarının yerine de vekil olabildiğini temin etmiştir.²⁸ Gaziantep'te akıllı ve baliğ olan

²⁴ Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 94.

²⁵ Jeaschke, “İmam Nikâhı”, s. 17; Ekrem B. Ekinci, “Osmanlı Aile Kanunu”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 43. s. 51; Aköz, *Nikâh Defteri*, s. 5.

²⁶ GŞS 94-263-262 (10 Rebî'ü'l-âhîr 1152/ 17 Temmuz 1739). Gaziantep'te mahalle imamlarının nikâh akdetmek ile ilgili bir diğer anlaşmazlık belgesi için bkz. GŞS 127-147/3.

²⁷ Bu duruma örnek ise Tövbe Mahallesinden Fatma'nın davasıdır. Fatma akil baliğ olmadan annesi Emine tarafından Mehmet isimli kişi ile evlendirilmiştir. Fatma akil baliğ olduğu zaman nikâhı kendi isteği ile kabul etmiştir. GŞS 35-76/1 (20 Rebî'ü'l-âhîr 1094/18 Nisan 1683).

²⁸ Cin, *Evlenme*, s. 68; Zuhâylî, *İslâm Fıkhu*, C. IX, s. 67.

kızlar, sevdikleri erkek ile evlenmek istediklerinde bazen aileleri karşı çıkabiliyordu. Onlar da sevdiklerine varabilmek için hukukun kendilerine verdiği bu hakkı mahkeme aracılığı ile kullanmaktadırlar. Aileler kızlarının bu şekilde evlenmelerine neden karşı çıkmaktadırlar? Kız velileri hukukun kendilerine tanıdığı denklik içinde evliğe mani olmamaktadırlar. Yine bu sorunun cevabını mahkemede akdedilen nikâh kayıtlarından öğrenmekteyiz. Örneğin Şehreküstü Mahallesi'nden Mehmet kendisinden izin almayan kardeşi Ayşe'nin Ahmet ile evlenmesini istemez. Hâlbuki Ayşe akıl ve baliğ olduğundan kendisine denk olan birisi ile evlenmesi için velisinin iznine gerek yoktur. Ayşe vekili Mirza Ali Bey vasıtası ile mahkemede nikâhın akdedilmesini ister. Kadı ise birbirlerine denk olan (*kiüfüvvü hâtibî*) Ayşe ve Ahmet'in rızalarıyla 90 kuruş mihr-i mu'accel ile 90 kuruş mihr-i mü'ecceli tesmiye tayin olunarak nikâhı akdeder.²⁹ Mahkemede nikâhın kıyılmasını isteyen bir diğer kadın ise Nurvane Köyü'nden biki-i baliğ olan Hatice'dir. Hatice'nin babası kızının İsmail ile evlenmesinden korktuğu için bu evliliğe karşı çıkar. Bunun üzerine kadı, denklikleri söz konusu olan Hatice ve İsmail'in rızalarıyla 15 kuruş mihr-i mu'accel ile 15 kuruş mihr-i mü'eccel tespit edilerek orada bulunan Müslümanlar huzurunda nikâhlarını akdeder.³⁰ Yukarıdaki örneklerden birincisi kadının erkek kardeşi kendisinden izin alınmasını isteyerek kız kardeşinin üzerinde bir söz sahibi olduğunu ispatlamaya çalışırken, ikinci örnekte baba belki de kızının evleneceği kişi ile mutlu olamayacağından korkmaktadır.

Ailelerin kızlarının evlenmelerine karşı çıkmalarının bir nedeni de başlık parasıdır. Geleneksel toplumlarda kadın üretimde önemli bir unsurdur. Evlendikten sonra da üretimdeki fonksiyonu devam eder ve şehirdekinin aksine kırsal kesimde, bir aileden diğerine transfer edilen üretim unsuru konumundadır. Bu transfer karşılığı ödenen değer, başlık, kalın veya başka terimlerle adlandırılır ki, sadece Osmanlı-İslâm toplumlarına has bir uygulama olmayıp adeta evrensel bir olgudur. Oysa İslâm hukukunda mihr, iki kısımda ödenen kadının boşanma ve dulluk halinde ekonomik bir sigortası iken başlık, İslâmî mihr hükümlerine aykırı bir uygulamadır. İlk evlilik ve ekonomik bağımlılık yaşının küçük olduğu geleneksel toplumlarda kız çocuk erken yaşlarda bir işgücü durumunu kazandığından damadın kız tarafına böyle bir ödeme yapması yaygındır.³¹ Bu dönemde de Gaziantep'te köylerde evlenecek kızlar için babaların

²⁹ GŞS 33-106/1 (3 Receb 1088/1 Eylül 1677).

³⁰ GŞS 33-211/3 (25 Muharrem 1089/19 Mart 1678).

³¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000, s. 72-73.

mıhrden başka gelenek ve göreneklerine göre başlık parası aldığını görmekteyiz. Buna örnek ise Gücüğe Köyü'nden seyyibe (dul) olan Ayşe'nin hikâyesidir. Ayşe, nişanlısı Veli ile evlenmek istediğinde babası Ali, başlık parası için (*mecr ve celb-i mâlî*) bu evliliğe engel olur. Ayşe mahkemeye müracaat ederek, babasının Veli ile evlenmelerine neden karşı çıktığını köy halkına sorulmasını ve nikâhlarının kıyılmasını ister. Bunun üzerine Ayşe'nin köylüleri olan Mustafa, Hasan, Veli ve Mehmet isimli şahıslar, mahkemede Ali'nin bu evliliğe başlık parası için engel olduğunu söylerler. Kadı da *küfüvvü hâtibi* olan bu iki sevgiliyi 20 kuruş mihr-i mu'accel ve 20 kuruş mihr-i mü'eccel ile nikâhlarını akdeder.³² Velinin, başlık parasının ödemesini, kadının evlenmesine izin vermede bir şart olarak ileri sürmesi durumunu Hanefi hukukçuları gibi Ebussuud da rüşvet olarak değerlendirir.³³ Hukuken bir rüşvet mülkiyete konu olamayacağından, Üç Kilise Mezraa'sından Süleyman'ın³⁴ davasında olduğu gibi para hâlâ damada aittir, gelinin velisine değil. Süleyman bir yıl önce İbrahim'in üvey kızı Esmâ ile evlenmek istediğinde, üvey baba İbrahim, mihrden başka 20 kuruş başlık parası ister. Damat adayı Süleyman 15 kuruş değerinde bir merkep ile 5 kuruş nakit parayı üvey kayın pederine başlık parası karşılığında verir. Fakat bir yıl sonra Süleyman bunları kayınpederinden mahkeme aracılığı ile talep eder. Ayrıca Süleyman verdiği merkep ve 5 kuruşu şahitlerle de ispatlar. Mahkeme hukuka aykırı olarak alınan para ve merkebin iadesi için üvey kayınpedere tembihatta bulunur.

Gaziantep'te bazı ailelerin 16. yüzyılda olduğu gibi³⁵ 17. yüzyılda da, İslâm hukuku evlenme için bir yaş sınırı getirmediği için, küçük çocuklarını evlendirmişlerdir. Bu durum İslâm hukukuna ait bir uygulama olmayıp, ilk ve ortaçağ toplumlarında hatta İslâmiyet'ten önce Arap ve Musevilerde de görülmektedir.³⁶ Hukukçular velinin, küçük yaşta evlendirmeyi, bir hâkimiyet hakkı değil, küçükleri korumak için tanınmış bir himaye yetkisi olarak kabul ederler. Küçükleri evlendirme hakkına sahip veli, bu hakkı kendi şahsi menfaatine değil

³² GŞS 43-155/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1108/16-25 Aralık 1696).

³³ Bu konuda verilmiş fetva şöyledir. *Zeyd, kızı Hind'i Amr'la ondan "ağırlık" adıyla üç yüz akçe almadıkça evlendirmez. Evlilikten sonra Amr üç yüz akçeyi Zeyd'den geri alabilir mi? Cevap: Evet. Amr'm (üç yüz akçesi Zeyd'e) vermemesi durumunda Zeyd kızını onunla evlendirmeyeceği kesin ise bu durumda o "ağırlık" değildir. Bu bir rüşvettir. Imber, Şeriattan Kanuna, s. 187.*

³⁴ GŞS 20-33/1 (1 Ramazân 1060/28 Ağustos 1650).

³⁵ Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s.173.

³⁶ Cin, *Evlenme*, s.77.

sadece çocuğun menfaatine kullanmak zorundadır.³⁷ Bu durumda küçükleri kimler evlendirebilir? Hanefi hukukuna göre, evlenmede veli olabilecek asabe (*baba tarafından akraba olanlar*) küçükleri evlendirme yetkisine sahiptir. Buna “*veli-yi has*” denir. Bunlar sırasıyla; birinci derecede, baba, babanın babası dede, ikinci derecede, ana baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları, üçüncü derecede ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğulları.³⁸ Kürkciyan Mahallesi’nde sakin olan Sinem gibi bunlardan hiç biri yok ise velâyeti, *velâyet-i âmme* olarak devlet başkanı veya onun seçtiği kadı icra eder.³⁹ Sinem mahkemeye müracaat ederek babası Ali’nin kaybolduğunu ve başka akrabasından velisi olmadığını belirterek nefsinin Mehmet’e 15 kuruş mihr-i mu’accel ve 15 kuruş mihr-i mü’accel ile nikâh ve tezvîc edilmesini istemektedir. Kadı da tarafların rızaları ve velâyet-i âmme olarak birbirlerine denk olan Sinem ve Mehmet’in nikâhlarını akdeder.⁴⁰

Mahkeme kayıtlarında velileri olanların değil de velisi olmayan küçüklerin nikâhlarının akdedilmesi için izin aldıklarını görüyoruz. Buna örnek ise babası olmayan ve üvey babası Musa ile geçinemeyen (*adem-i zindegâni bulunmayub*) Ayşe’nin davasıdır.⁴¹ Tahminen yedi sekiz yaşlarında olan küçük Ayşe Molla Ahmet Mahallesi’ndeki teyzesi Elif’in yanına sığınmıştır. Bu duruma üzülen aynı mahalleden Mürsel, küçük oğlu Mehmet ile Ayşe’yi mu’accel ve mü’accel 60 kuruş mihr ile evlendirmek ister. Teyze Elif, mahkemeye müracaat ederek kadıdan nikâh için izin ister. Kadı ise velayet-i amme olarak hukuk gereği gerekli izni şartlı olarak verir. Kadının şartları ise şunlardır; Ayşe’nin cüssesinin muameleyi zevciyete tahmili olmadığı için kayınpeder Mürsel yanında 3 sene zifafsız koruyacak, bundan sonra Ayşe buluğa erdiği zaman nikâhı kabul ederse evliliğin gerçekleşeceğini Mürsel’e tembih etmiştir. Bu örnekte de görülüyor ki korumasız ve kimsesiz sayılabilecek küçük bir kız çocuğu evlendirilerek bir güvence altına alınmıştır. Yine bu kayıta 16. yüzyılda olduğu gibi⁴² 17. yüzyılda da Antep’te çocuklar arasında evlenmenin sık olduğunu, evlendirildikten sonra da kızın gelin verildiği ailenin yanına gönderilerek onlarla birlikte oturmaya başladığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili bir başka örnek ise, Sengitavil Mahallesi’nden küçük Fatma’nın evlendirilmesi için alınan izindir.⁴³ Fatma’nın

³⁷ Cin, *Evlenme*, s. 78.

³⁸ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.45; Cin, *Evlenme*, s. 71; Zuhâyli, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 158.

³⁹ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.46-47.

⁴⁰ GŞS 45-52/2 (Evâsıt-ı Şaban1107/25 Mart-4 Nisan 1696).

⁴¹ GŞS 32-28/3 (10 Rebî’ü’l-âhir 1086/4 Temmuz 1675).

⁴² Pierce, *Ahlak Oyunları*, s.174.

⁴³ GŞS 26-150/1 (Evâsıt-ı Muharrem 1073/ 25 Ağustos 1662).

babası Osman Ağa şehir dışına çıktığından kendisinden haber alınmamakta ve akıbeti bilinmemektedir. Küçük Fatma'nın müstakbel kayınpederi Yahya Bey, mahkemede küçük oğlu Mehmet ile Fatma'nın birbirlerine denk olduğunu ve evlendirmek istediğini belirterek, kendisine bu konuda gerekli izni verilmesini ister. Durumun hukuka uygunluğunu gören kadı gerekli izni verir. Bu örnekte de babası şehir dışına çıkan ve akıbeti belli olmayan küçük Fatma'nın, evlendirilerek bir güvence altına alındığını görüyoruz.

Mahkemede akdedilen nikâhlardan birisi de asabeden velisi bulunmayan Bostancılar Köyü'nden bıkır-i baliğa olan Sultan'ın nikâhıdır. Sultan akrabası olan Mehmet ile evlenmek ister. Mehmet, mahkemede şahitler huzurunda eşi olacak Sultan ile denk olduklarını belirterek evlenme izni ister.⁴⁴ Fakat iki ay sonraki bir davadan Sultan'ın nikâh esnasında akıl baliğ olmadığı öğrenilmektedir. Sultan nikâh esnasında kendisinin 13 yaşında olduğunu ve cinsel olgunluğa eriştiğini söyleyerek yalan beyanda bulunmuştur. Çünkü Sultan eşi Mehmet ile cinsel ilişkiye girmeyince kayınpederi tarafından olay mahkemeye intikal ettirilmiştir. Sultan mahkemede bu defa doğru söyleyerek evlendiğinde 10 yaşında olduğunu ve cinsel olgunluğa yeni ulaştığını (*baliğa oldum*) söylemiştir. Mahkemede Sultan'ın bu sözlerini kabul ederek Mehmet'e nefsi teslim etmesi için tembihte bulunmuştur.⁴⁵ Sultan nikâh akdedilmesi esnasında acaba neden "*akil baliğ oldum*" diyerek yalan söylemiştir. Muhtemelen velisi olmadığından kendisine çıkan bu kısmeti kaçırmak istememiş olabilir.

Küçük yaşta evlendirilen kız, akıl baliğ olduğunda (baba ve dedeleri hariç) evliliği geçerli sayıp saymama konusunda özgürdür. Kendisine *hıyâr-ül bülüğ* (*seçim hakkı*) verilmiştir.⁴⁶ Alineccar Mahallesi'nde sakine olan Emine gibi kendisi küçükken akdedilmiş olan nikâhı isterse feshettirebilirdi. Emine 5 ay önce kardeşi Halil tarafından Ömer'e akd-i nikâh ettirilmiştir. Dava mahkemeye intikal etmeden bir gün önce Emine ikinci vaktinde (vakt-i asır) hayız kanını (*dem-i hayz*) görür ve seçim hakkını kullanarak nikâhını fesheder. Mahkemeye

⁴⁴ GŞS 39-153/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1101/ 31 Mart 1690). Bir başka örnek ise Kürkcayan Mahallesi'nden Sinem'in nikâhıdır. GŞS 45-52/2 (Evâsıt-ı Şaban 1107/25 Mart-4 Nisan 1696).

⁴⁵ GŞS 39-188/1 (Evâhir-i Şaban 1101/29 Mayıs 1690).

⁴⁶ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.50-54.

* Bir alış veriş veya ticari anlaşmada taraflardan birisinin nispetsiz şekilde fazla aldanması.

gelerek bu durumu belirterek tefriklerine hüküm verilmesini ister. Kadı da bu isteği yerine getirerek tefriklerine hüküm verir.⁴⁷

Baba ve dedenin dışında diğer veliler tarafından küçük yaştaki kızlar gabn-ı fâhiş* ile yani mihr-i mislin aşırı derecede düşük tespit edilerek evlendirilmektedir. Bu durumdaki kızlar akıl baliğ olduklarında nikâhlarını feshini isteme hakkına sahiptirler. Yahni Mahallesi'nden Cemile'nin davası bu duruma güzel bir örnektir.⁴⁸ Cemile, mahkemede kız kardeşi Ayşe ve babası tarafından akrabalarının evlendiklerinde 200 kuruş mihr-i mu'accel ve 200 kuruş mihr-i mü'accel ile 400 kuruş mihr-i misli muadilli olmanın küçük iken veli-i mecri olmadığından annesi Askalan tarafından Ali'ye 100 kuruş mihr-i mu'accel ve 100 kuruş mihr-i mü'accel tesmiye olunarak akd-i nikâh yapıldığını, maddî bülüğa erişip akd-i mezkûru gabn-ı fâhiş olduğundan kabul etmediğini, kız kardeşi Ayşe'nin ve babası tarafından akrabalarının mihr-i müsemmalarını bî-garez müsliminden sorulmasını ister. Udu-i Müsliminden Mansur Efendi ve Ali, Cemile'nin kız kardeşi Ayşe ve babası tarafından akrabaları başkasına akd-i nikâh olunduklarında 200 kuruş mihr-i mu'accel ve 200 kuruş mihr-i mü'accel ile akd-i nikâh olunduklarını ve Cemile'nin hüsnen ve diyaneten mihr-i misli 400 kuruş muadildir diye şahitlik ederler. Bunun üzerine kadı akd-i mezkûrun adem-i sıhhatine hüküm verir.

Geleneksel İslâm (Hanefi) hukuku "aşağı" toplum sınıflarından erkeklere kız verme yasağından dolayı nişanlı evlenecek çiftler arasında denkliği (*küfüvvü hatibî*) aramaktadır. Bundan dolayı kız, kendisine denk olmayana kabul ederse velileri itiraz ederek bu evliliğe mani olabilirler. Buna bir örnek vermek gerekirse es-seyyit el-hâc Mehmet'in kızı Ayşe'nin davasıdır.⁴⁹ Ayşe Şehreküstü Mahallesi'nden Gulâb Osman ile nikâhlanır. Bunun üzerine Ayşe'nin amcasının oğlu Emir Yusufzade diye tanınan Hafız es-seyyit Mehmet Çelebi ibn-i es-seyyit el-hâc Hüseyin bu nikâha karşı çıkar. Hafız es-seyyit Mehmet Çelebi'nin bu nikâha itiraz etmesinin nedeni, Ayşe'nin nesebinin şerife olması, babasının sanatının attar ve dedesinin de nâkib-ül eşraf kaymakamı olmasıdır. Gulâb Osman ise, Kefşger (ayakkabıcı) olup, başkasının hizmetkârı ve aynı zamanda sefahâ-i nasdan (*zevk ve eğlenceye düşkün, malını düşünmeden harcayan*), erzel (*en rezil, pek kötü*) ve edâniyedendir (*aşağılık kimseler*). Bu nedenlerle Ayşe ile Osman'ın kü-

⁴⁷ GŞS 47-224/3 (5 Zî'l-hicce 1108/26 Mayıs 1697). Bu konudaki örnekleri daha da artırmak mümkündür. GŞS 35-100/1; GŞS 36-154/4; GŞS 39-128/1; GŞS 39-203/4; GŞS 40-207/2; GŞS 47-139/2; GŞS 49-102/1.

⁴⁸ GŞS 49-163/1 (20 Zî'l-hicce 1107/21 Haziran 1696).

⁴⁹ GŞS 114-83/1 (28 Şevvâl 1169/26 Temmuz 1756).

föv olmadıklarını, Hafız es-seyyit Mehmet Çelebi aldığı fetva ve şahitlerle de ispatlar. Bunun üzerine mahkeme de hukuk gereği nikâhı fesheder.

Evliliğin muteber olabilmesi, teşekkülü için gerekli esas ve şeklî şartlara tam olarak uyulmasına bağlıdır. Bu şartlardan herhangi birine uyulmaması, duruma göre evliliği sakatlar.

Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için tarafların rızalarının olması şarttır. Kanunî veya rızâî temsilcilik yetkisine hâiz olmadığı halde başkası adına bir iş yapan kimseye İslâm hukuku fuzulî adını vermektedir. Fuzûlî'nin akdettiği nikah, ilgili kimsenin yani haberi olmadan evlendirilen kadın veya erkeğin izniyle sıhhate kavuşur. İzin verilinceye kadar akit askıda sayılır. İzin verildiği takdirde geçerli olur, aksi halde feshi gerekir.⁵⁰ Hâkim kararı olmaksızın bu tür evlenme tarafların iradesi ile veya kendiliğinden sona ermez.⁵¹ Kendisinin haberi olmadan kardeşi Ahmet tarafından nikâh akdedilen İbn-i Eyüb Mahallesinden bîkr-i baliğa olan Fatma'nın davası bu duruma güzel bir örnektir.⁵² Olay mahkemeye intikal etmeden 20 gün önce Ahmet, (şâb emret) kardeşi Fatma'yı Ebudderda'ya fuzûlen tezvîc ve nikâh etmiştir. Bu durumu öğrenen Fatma kendi rızası dışında yapılan bu evliliği kabul etmemiş ve mahkemeye müracaat ederek evliliğinin butlanına karar verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ebudderda'nın vekili olan Ebubekir, Fatma'nın kardeşi Ahmet'i nikâh için vekil tayin ederek, Müslümanların huzurunda nikâh akdini gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir. Mahkeme vekil Ebubekir'den bu iddiasını kanıtlaması için tanık istemiştir. Tanık gösteremeyince, Fatma'dan Ebudderda ile evlenmek için kardeşi Ahmet'i vekil tayin etmediğine yemin etmesi istenmiştir. Fatma'nın yemin etmesi üzerine, kardeşi Ahmet'te nikâhı fuzûlen akdettiğini itiraf etmesiyle nikâhın fuzûlen olduğuna ve evliliğin geçersizliğine karar verilmiştir. Bu duruma bir diğer örnek ise Araplar Köyü'nden Döne'nin davasıdır.⁵³ Döne'yi de kardeşi Yunus ile Annesi Selçuk, kendisinden habersiz Mehmet ile nikâhlanmışlardır. Döne bu nikâha kendisinin izni olmadığını ve bu evliliğin feshedilmesi gerektiğini almış olduğu bir fetva gereği istemektedir. Kadı ise Döne ile Mehmet'in arasında olan nikâhı fetva gereği feshetmiştir.

Osmanlı Devleti nikâhtan iki türlü gelir elde etmektedir. Birincisi, kadınların mahkemede akdettikleri nikâhlar için aldıkları harçlar, ikincisi ise kanunname-

⁵⁰ Cin, *Evllenme*, s.156; Bilmen, *Kamus*, C.II, s.61-62.

⁵¹ Cin, *Evllenme*, s.145.

⁵² GŞS 33-321/4 (4 Şevval 1089/19 Kasım 1678).

⁵³ GŞS 20-55/4 (1 Zi'l-ka'de 1060/26 Ekim 1650).

lerde nikâhla ilgili zikredilen vergilerdir. İlk defa Vezir-i âzam Çandarlı-Zâde Ali Paşa'nın tavsiyesi ile mahkemede yapılan işler için ihdas edilen harçlardan nikâh akdinin ki on iki akçedir.⁵⁴ Diğeri ise XVI. yüzyıl öncesine ait birçok sancak kanunnamesinde *resm-i gerdek*, *resm-i arûs*, *arûsiye*, *gerdek degürü*, *gerdek hakkı*, *evlü cürmü* gibi değişik ifadelerle nikâhla ilgili vergilendirmenin nasıl olacağı ve kimden ne kadar vergi alınacağı açıkça belirtilmiştir.⁵⁵

Gaziantep'te 17. yüzyılda mütesellimlerin evlenen kimselerden izinname akçesini devletin tespit etmiş olduğu miktardan daha fazla aldıklarını görmekteyiz. Bu dönemde devletin tespit ettiği miktar seyyibeden (dul) 30 akçe, bâkireden 60 akçedir. Fakat mütesellimler dulların nikâhlarından 2'şer, 3'er kuruş, bâkirelerden ise 4'er, 5'er kuruş almaktadırlar.⁵⁶ İzinname akçesi fazla almaları hususu kendilerine bildirilmesine rağmen bu durumun devam ettiğini bir yıl sonraki bir diğer belgeden anlamaktayız. Yine mütesellimler izinname akçesi olarak seyyibelerden de 2'şer 3'er, bakirelerden 4'er 5'er kuruş aldıkları gibi 1 esedî kuruşu 70 akçe, bir riyali kuruşu 80 akçe olarak kabul etmektedirler. Mütesellimlerden bu duruma son vermeleri istenerek, seyyibelerden 30 akçe, bakirelerden 60 akçe alınmasını, 1 esedî kuruşun 110 akçe, 1 riyali kuruşun da 120 akçeye ve paranın 3 akçe olarak alınması emredilmiştir.⁵⁷

C. Mihr

Tarihin ilk çağlarından bugüne kadar muhtelif hukuk sistemlerinde mevcut olan mihr, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya maldır. Erkek tarafından kadına mihr verilmesi, geçerli bir şekilde akdedilmiş olan evliliğin doğurduğu sonuçlardan biridir. Mihr tarafların iradesinden veya kanundan doğabilir. Mihrin taraflarca önceden tespiti, genel kural olup sonradan doğabilecek ihtilafları bertaraf etmek gayesine yöneliktir.⁵⁸ Bu sebeple mihrin önceden tespit edilmesi de sünnettir.⁵⁹ İslâm hukukunca malî bir

⁵⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. I, Ankara 1999, s. 214.

⁵⁵ Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.II, İstanbul 1990, s. 59-60.519); Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları - Kanunlar - I*, İstanbul 1943, s. 49); Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2000, s.118.

⁵⁶ GŞS 31-117/319 (Cemâziye'l-evvel 1087/30 Temmuz 1676).

⁵⁷ GŞS 30-213/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1088/22-30 Temmuz 1677).

⁵⁸ Cin, *Evlenme*, s. 212.

⁵⁹ Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 122.

değeri olan, satış veya kullanılması yasak olmayan her şey mihr olarak verilebilir.⁶⁰

Mihr, nikâh esnasında belirlenip, belirlenmemesine göre *mihri-i müsemma* ve *mihri-i misil* diye ikiye ayrılır. Tarafların konuşarak, üzerinde anlaştıkları mihre mihr-i müsemma (belirlenmiş mihr) denir. Bu dönemde Gaziantep'te nikâh akitleri esnasında mihrin tespit edildiğini bilmekteyiz. Buna bir örnek verirsek, Şehreküstü Mahallesi'nden Ayşe ile Ahmet'in mahkemede akdedilen nikâhları esnasında 90 kuruş mihr-i mu'accel (*peşin mihr*) ile 90 kuruş mihr-i mü'ecceli (*ertelenmiş mihr*) tesmiye tayin olunmuştur.⁶¹ Buna benzer örnekleri mihr anlaşmazlıklarının mahkemeye intikal ettiği pek çok davada görmekteyiz. Hukuk gereği ertelenmiş mihr miktarındaki anlaşmazlıkta şahit istenmekte ve nikâh esnasında buluna kimseler, Fatma'nın davasında olduğu gibi şahit gösterilmektedirler. Bunlar mahkemede "*Fatma'ya bizim huzurumuzda elli kuruş mihr-i mu'accel ve elli kuruş mihr-i mü'eccel tespit edilerek Ahmet'e nikâh akd edildi biz bu hususa şahitleriz, şahadet dahi ederiz.*"⁶² diye ifade etmektedirler.

Herhangi bir anlaşma yoluna gitmeyip kadının emsaline bakılarak takdir edilen mihre ise, mihr-i misil (belirlenmemiş mihr) denir.⁶³ Hanefi hukukuna göre mihr-i misil, akit esnasında baba tarafından benzeri olan bir kadının *-aynı şehirden ve aynı zamanda yaşayan amcası kızı, halası ve kız kardeşi gibi-* mihridir. Benzerlik genellikle tercih edilen mal, güzellik, yaş, akıl ve din gibi özelliklerde olur.⁶⁴ Kadının malının fazlalığı, akli, dini, güzelliği ve gençliği mihrinin miktarını artırır. Kendi ailesinden olan kadınların, mihr-i mislinin kendisine vacip olması için iki kadın arasındaki benzerliğin bu özelliklere göre olması gerekir. Eğer babasını tarafından kendisi ile benzer olan bir kadın bulunmuyorsa sosyal seviye açısından babasının ailesine benzeyen bir kadının mihr-i misli esas alınır. O da bulunmazsa muteber olan, yemin etmesi şartı ile kocanın (koca ölmüşse varisleri⁶⁵) sözüdür. Çünkü kadının iddia ettiği fazla miktarı o inkâr etme durumundadır. Mihr-i mislin sabit olabilmesi için, iki erkek veya bir erkek iki ka-

⁶⁰ Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 122.

⁶¹ GŞS 33-106/1 (3 Receb 1088/1 Eylül 1677).

⁶² GŞS 30-46/1. Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 21-253/2; GŞS 22-34/1; GŞS 24-28/4; GŞS 25-16/1; GŞS 26-127/5; GŞS 39-116/2; GŞS 40-39/1; GŞS 40-99/3; GŞS 43-121/4; GŞS 43-27/1; GŞS 43-35/1; GŞS 47-115/2; GŞS 47-217/1.

⁶³ Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 340-341; Yaman, *İslâm Aile*, s. 48-49.

⁶⁴ Molla Husrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980, s. 138, Bilmen, *Kamus*, C.II, s.119.

⁶⁵ Zuhaylı, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 243.

dının haberdar edilmesi ve şahadet lafzı şarttır.⁶⁶ Şayet şahit yoksa muteber olan *-yemin ile beraber-* kocanın sözüdür.⁶⁷

Karı koca mihrde ihtilaf ederlerse, aslında ihtilaf ettikleri zaman mihr-i misil gerekir. Karı kocadan biri mihr tespit edilmedi diğeri de edildi diye iddia ederse şahit (*beyyine*) getirdiği takdirde kabul edilir. Eğer delil getiremez ise inkâr edene yemin ettirilir. Şayet yeminden çekinir ise tesmiye davası sabit olur. Eğer inkâr eden yemin ederse mihr-i misil gerekir.⁶⁸ Eşlerden veya varislerden biri mihrin tespit edildiği iddiasında bulunur, öbürü de inkâr ederse şu şekilde ihtilaf ortaya çıkar: eğer ihtilaf her iki eş de hayatta iken olmuş ise, tesmiyeyi kabullenmeyen mukarrer kaidenin gereğince yemin eder. Delil getirmek iddia edenin, yemin inkâr edenin üzerinedir. Eğer yeminden kaçınır ise tesmiye sabit olur. Yemin ederse Hanefi hukukçularının ittifakıyla mihr-i misil gerekir. Aynı şekilde ihtilaf eşlerin ölümünden sonra olursa, eşler hayatta iken olan ihtilaf gibidir. Hayatta iken söz kimin olursa öldükten sonra da onun varislerinin olur. Sabit olursa tesmiye olması mihrle, sabit olmaz ise mihr-i misil ile hükmedilir.⁶⁹ Bu dönemde Gaziantep'te evlenme esnasında mihrin tespit edilmesi bir adet olduğu için mihr-i tesmiyelerde ihtilaf çıkmaktadır. Ancak kocaları ölen kadınlar ertelenmiş mihrlerini (mihr-i mü'eccel) eşlerinin varislerinden talep etmektedirler. Onlar da böyle bir mihrin ödenip ödenmediğini bilmedikleri için doğal olarak ödemeyi kabul etmemektedirler. Bunun üzerine yukarıda belirtildiği gibi ihtilaf olduğu için hukuk gereği mihr-i misillerinin ödenmesi için tembih edilmektedir. Bu duruma Çukur Mahallesi'nden Ümmühan'ın davasını örnek verebiliriz.⁷⁰ Ümmühan, eşi Mustafa'nın vefat etmesi üzerine, kocasının terekesinden ertelenmiş mihr-i misil olan 50 kuruşu küçük çocuklarının vasisi olan büyük oğlu Yusuf'tan ister. Yusuf ise babasının böyle bir mihr borcu olmadığını ileri sürerek bu isteği kabul etmez. Bunun üzerine Ümmühan'dan mihr-i müsemmasının ispatı istenir, fakat ispat için şahit bulamaz. Hukuk gereği kadı, mihr-i misil için şahit ister. Adil Müslümanlardan (udul-i müsliminden) Ebubekir ve Murat isimli şahıslar bu konuda şahitlik yaparlar ve şöyle söylerler, "*Mezbûre Ümmühan'ın kız karındaşı kızı Cemile ahare akd ve nikâh olundukda bizim huzurumuzda 30 kuruş tayin ve tesmiye olunub akd-i nikâh olunduğuna şahitleriz.*" Yine hukuk gereği Ümmühan'a müteveffa (ölen) kocası Mustafa'nın zimmetinde olan

⁶⁶ Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s.138; Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 120

⁶⁷ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 244.

⁶⁸ Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 140.

⁶⁹ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 243

⁷⁰ GŞS 36-161/2 (1-10 Receb 1098/13-22 Mayıs 1687).

mihri almadiğına, hibe etmediğine ve başkasına havale etmediğine yemin ettirilir. Bundan sonra vasiye 30 kuruş mihrin terekeden Ümmühan'a ödenmesine tembih edilir.⁷¹ Yukarıdaki örnekte mihr-i misli kız kardeşinin kızına göre verildiği görülürken, Kızılca Mescit Mahallesi'nden Elif'in davasında kendine emsal teşkil edecek babası tarafından bir kimse olmadığı için aynı şehirde oturan ve kendisine emsal teşkil eden Zahide'ye göre tespit edildiğini müşahade etmekteyiz.⁷² Ayrıca bu davada Elif ile Zahide'nin hangi yönden bir birlerine benzediklerini de görmekteyiz. Elif ölen önceki kocası Süleyman'ın terekесinden 50 kuruş ertelenmiş mihri alabilmek için yeni eşi Hüseyin Beşe'yi vekil tayin eder. Hüseyin Beşe müteveffa Süleyman'ın küçük çocuklarının vasisi olan Musa'dan, vekili olduğu Elif'in 50 kuruş ertelemiş mihri ister. Fakat vasi böyle bir mihrin olmadığını belirtir. Bunun üzerine Elif'in mihri müsemmasının ispatı istenir. Ancak ispat edilemez. Hukukçuların uygun gördükleri üzere (*Fıkahâ-i üllâ el-bab-ı tecvîz*) mihr-i misline şahit istenir. Aynı mahallede oturan Ahmet, Emine ve Fatma isimli şahıslar bu konuda şahitlik yaparlar. Bunlara göre aynı şehirde oturan Haydar Beşe'nin kızı Zahide, "*sînen, cemâlen, âklen, edeben, diyâneten, ufüvvet ve bikren min küllü vucûh Elif'in mümasili olup, bizim huzurumuzda Zahide 50 kuruş mihr-i mü'eccel ile başkasına akd-i nikâh oldu biz bu hususa şahitleriz*" demeleri üzerine Elif'e 50 kuruş mihri mü'ecceli kocası Süleyman'dan almadiğına veya hibe etmediğine yemin ettirilmesi üzerine 50 kuruş mihri mü'eccelin ödenmesi için tembih edilmiştir. Bu konuya bir diğer örnek ise, Hayık Müslüman Mahallesi'nden Zülnecca'nın davasıdır.⁷³ Zülnecca, ölen kocası Veli'nin zimmetinde 18 kuruş ertelenmiş mihri olduğunu söyleyerek, küçük yetimlerin vasisi olan Döndü'nün bu parayı ödemek istemediğini belirtir. Fakat Zülnecca, hemşerileri Elif ve Ümmühan gibi mihri müsemmasını ve mislini ispat edecek şahit bulacak kadar şanslı değildir. O da müftüden aldığı fetva gereğince ertelenmiş mihrinin ödenmesini ister. (*Mazmun-ı münîfede Hind'i seyyibe mihr-i müsemması malum olmayub Hind babası tarafından akrabasında mevcut*

⁷¹ Bu konuda bir diğer örnek ise Kürkciyan Mahallesi'nden Ayşe'nin davasıdır. Ayşe'nin kocası el-hâc Ahmet vefat etmiştir. Ayşe kocasının terekесinden ertelenmiş mihri olan 45 kuruşu istemiş fakat varisleri inkâr etmişlerdir. Ayşe'den bunu ispat etmesi istenir, fakat ispat edemez. Bunun üzerine mihr-i misli için şahit istenir ve kız kardeşinin nikâhında bulunan Ömer ve Zekeriya isimli şahitler, Ayşe'nin kız kardeşinin nikâhında bulduklarını ve kendi huzurlarında 45 kuruş peşin mihr ile 45 kuruş ertelenmiş mihr ile nikâh akdedildiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Ayşe'ye ertelenmiş mihri olan 45 kuruşun ödenmesi tembih edilir. Bkz. GŞS 40 39/1 (Evâ'il-i Ramazân 1104/6-15 Mayıs 1693). Ayrıca diğer örnekler için bkz. GŞS 21-248/2; GŞS 36-76/3.

⁷² GŞS 39-104/3 (Evâhir-i Safer 1101/3-12 Aralık 1689).

⁷³ GŞS 32-1/2 (Evâhir-i Muharrem 1086/16-26 Nisan 1675).

bulunmadığı takdirde icabında Hind mûmâsil olan mer'et-i seyyibe mihr miktarı şer'an vâcib olur mu? cevâb bazılarında olur.) Ayrıca Hukuk kitabı olan Durer ve Gurer'de "mu'teberden ihtilaf-ül mihr fefirasla yecib mihr-il misl fe innehû lem tevaccuh fî kavmi ebiha feminel icâbeti" tabiri ile nakl-i ibrara olunmağın ve fetva gereğince Veli'nin terekesinden 18 kuruş ertelenmiş mihrin Zülnecca'ya ödemesi tembih edilmiştir.

Kararlaştırılan ödeme şekline göre mihr: mihr-i mu'accel (*peşin mihr*) ve mihr-i mü'accel (*ertelenmiş mihr*) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

Mihr, kadının evlenmeden doğan bir alacağı olduğu için, ödeme şekli üzerinde taraflar bazı anlaşmalar yapabilirler. Mihr, evlenme akdi anında verilebileceği gibi, daha sonraki bir tarihte de ödenebilir. Buna bağlı olarak akit esnasında peşin ödenen mihre, mihr-i mu'accel denir.⁷⁴ Mihrin aynî veya nakdî olarak ödenmesi gelenek-görenek, örf ve âdetlere göre değişmektedir. Gaziantep'te evlenen kadınların mihrlerinin nikâh esnasında nakit para olarak tespit edildiğini yukarıda belirtmiştik. Bu tespit edilen nakit para iki eşit miktara bölünmekte, yarısı nikâhtan önce kız tarafına peşin mihr olarak, diğer yarısı ise boşanma veya kocanın ölümünden sonra verilmektedir. Peşin mihr ile evlenecek kıza ailesi tarafından elbise ve çeyiz eşyaları alındığını Orul Köylü Cennet'in davasından öğreniyoruz.⁷⁵ Bazen de İbn-i Eyüb Mahallesi'nde oturan Mehmet Bey, eşi Melek ile nikâh akdi yaparken peşin mihr olarak tespit ettikleri 50 kuruş karşılığında aynı mahallede bir ev ve ertelenmiş 50 kuruş mihrine karşılık bu eve bitişik bir sebze bostanı verdiğini de görmekteyiz.⁷⁶

Mihrin peşin olanında eşler ihtilaf ederse mesela, koca mu'accelin hepsini verdiğini iddia eder, kadında onda bir şey almadığını veya bir kısmını aldığını söylerse bu hususta hukukçuların görüşü şöyledir. Eğer aralarındaki ihtilaf zifaktan önce ise yemini ile birlikte kadının sözü geçerlidir. Kocanın da iddiasını deliller ile ispatlaması gerekir. Eğer aralarında ihtilaf zifaktan sonra olup bir şeyin önceden verilmesi şeklinde bir gelenek yoksa kadının sözü geçerlidir. Eğer bir gelenek (örf) var ise kabzetmenin aslı ile ilgili anlaşmazlıkta örfün hükmü geçerlidir. Kadın eğer bir şey almadığını söylerse ve örfün mihrin önceden yarım veya üçte ikisinin takdimi üzerine cereyan ediyorsa, kadının aleyhine onun ile hükmedilir. O zaman örf zifaktan önce mihrden bir şey olmadığı iddiasında bulunan kadını yalanlayıcı olur. Hanefilerin son dönem hukukçula-

⁷⁴ Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 121-122; Cin, *Evlenme*, s. 218; Zuhaylî, *İslâm Fıku*, C. IX, s. 220.

⁷⁵ GŞS 26-116/3. (18 Şevval 1072/6 Haziran 1662).

⁷⁶ GŞS 24-77/1 (Evâ'il-i Rebi'ü'l-evvel 1065/9-18 Ocak 1655).

rı, önceden verilmesi şart koşulan mihrini almadığını söyleyen kadının, kabzettini inkâr etmesine rağmen tasdik edilmemesi yönünde fetva vermişlerdir. Çünkü örf kadının mu'acceli zifaktan önce alınması üzerine cereyan etmiştir.⁷⁷

Eğer anlaşmazlık mu'accel in bir kısmının alınmasıyla ilgili ise mesela; zevce mihrinin bir kısmını aldığını söyler, koca da mihrin tamamını ona verdiğini iddia ederse, yemini ile birlikte kadının sözü geçerlidir. Çünkü insanlar mihrin bir kısmının alınmasından sonra genelde tamamının teslim edilmesini talep etmede biraz müsamahakâr davranırlar. Böylece zifaf mihrin tamamının alınmasından önce gerçekleşir. Bu duruma bir örnek ise Sengitavil Mahallesi'nden Cennet'in hikâyesidir.⁷⁸ Cennet, Mustafa'ya 40 kuruş peşin mihr ve 40 kuruş ertelenmiş mihr tesmiye olunarak evlenmiştir. Fakat Cennetin kocası Mustafa, peşin mihrin 15 kuruşunu vermiştir. Cennet geri kalan 25 kuruşu istediğinde eşi Mustafa 15 kuruş peşin mihr ile 15 kuruş ertelenmiş mihr tespit edilerek evlendiklerini iddia etmiştir. Bunun üzerine Cennet'ten iddiasını kanıtlaması için şahit istenmiş, o da aynı mahallede ikâmet eden Molla Ömer ile el-hac Ali'yi şahit olarak göstermiştir. Onlar da adı geçen Mustafa, Cenneti tezvîc eylediğinde bizim huzurumuzda 40 kuruş mihr-i mu'accel ve 40 kuruş mihr-i mü'accel tesmiye olunup akdi nikâh olunmuştur. Biz bu hususa şahitleriz dediklerinde, geriye kalan 25 kuruşun ödenmesi tembih edilmiştir.

Evlenme akdi esnasında, bir kısmının veya tamamının muayyen bir vadeye bağlanmış olan mihre, mihr-i mü'accel (ertelenmiş mihr) denir. Kadın mihr hakkının vadeye bağlanmasına kendi iradesiyle razı olduğu için belirlenen vadenin gelmesinden önce mihrini talep edemez. Mihr-i mü'accel için bir vade tayin edilmemiş ise; mihr, talâk veya eşlerden birinin ölüm anına kadar (ertelenmiş) mihr-i mü'acceldir.⁷⁹ Uygulamada esas olan, ilgili bölgenin süregelen örf ve âdetleridir. Eğer hemen verilmesi veya ertelenmesi konusunda bir örf veya âdet yoksa mihrin hemen verilmesi gerekir.⁸⁰

Mihrin ödenmesinin gerekli olabilmesi, bir başka ifadeyle mihr borcunun doğabilmesi için; ya zifaf gerçekleşmiş olmalı, ya da aralarında halvet-i sahih⁸¹

⁷⁷ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 245.

⁷⁸ GŞS 30-29/2. (8 Zî'l-ka'de 1084/14 Şubat 1674)

⁷⁹ Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 121-122; Cin, *Evlenme*, s. 218; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 220.

⁸⁰ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 220; Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 118.

⁸¹ Sahih halvet, eşlerin sahih nikâh akdinden sonra, izinsiz kimsenin giremeyeceği, uğrayıp rahatsız edemeyeceği bir mekânda baş başa olmaları anlamına gelmekte ve bazı bakımdan zifafı aynı hukukî sonuçları doğurmaktadır.

vuku bulmalı veya taraflardan birisi nikâhtan sonra, zifaf ve sahih halvetten önce ölmüş olmalıdır.⁸²

Tarafların anlaşamadıkları husus miktarı önceden tespit edilmiş olan mihrin tamamı veya bir kısmının ödenip ödenmediğidir. En çok ispat güçlülüğü burada kendini göstermektedir. Mihrin ödenme şekli örfe göre değişmektedir. Kadınların bir kısmı vefat eden kocalarının terekelerinden ertelenmiş mihrlerini alabilirlerken bir kısmı alamamaktadırlar. Bunlar ertelenmiş mihrlerini alabilmek için mahkemeyi kullanmaktadırlar. Hukuk gereği ertelenmiş mihrlerini eşlerin varislerinden isteyen kadınlar, bu alacaklarını şahitler ispatlamak zorundaydılar. Bu şahitler genellikle nikâh akitleri esnasında evliliklerine şahitlik eden kimselerdir. Buna örnek vermek gerekirse Kanalcı Mahallesi'nden Halime Hatun'un davasıdır.⁸³ Halime Hatun vefat eden kocası Kasap es-seyyid Hasan'ın zimmetinde 30 kuruş ertelenmiş mihri bulunduğunu söyleyerek kocasının varislerinden ister, onlar da bu ödemeyi reddederler. Bunun üzerine Halime Hatun'dan iddiasını kanıtlaması için şahit istenir. O da şahit olarak, nikâh şahitliklerini yapan el-hâc Bolad ile el-hâc Hasan'ı gösterir. Bunlar "*Fil vâkı müdde-i mezbûre Halime Hatun müteveffa mezbûr es-seyyid Hasan'a nefsinin bizim huzurumuzda 30 kuruş mihr-i mü'eccel ile tezvîc ve nikâh eyleyip ol dahi tezvîci kabul eyledi biz bu hususa şahitleriz şahadet dâhi ederiz*" diyerek şahitlik etmeleri üzerine 30 kuruşun ödenmesi için tembih edilmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde Eblehan Mahallesi'nde ikâmet ederken vefat eden el-hâc Hasan'ın eşleri, Ayşe ve Elif de ertelenmiş mihrlerinin ödenmesini istemektedirler. El-hâc Hasan'ın eşleri ayrı ayrı mahkemeye müracaat ederek ölen kocaları zimmetindeki mihrlerini mahkeme aracılığı ile tahsil etmek arzusundadırlar. İlk önce Ayşe mahkemeye müracaat eder.⁸⁵ Ayşe kocası müteveffa el-hâc Hasan'ın zimmetinde 40 kuruş mihr-i mu'accel ile mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia eder. Çocukların vasisinin bunu kabul etmemesi üzerine Ayşe'den iddiası için şahit istenir. Ayşe, Muhsin Çelebi ve Mehmet isimli şahısları tanık olarak gösterir. Onlar "*Fil hakika adı geçen Ayşe, müteveffa el-hâc Hasan'ın zimmetinde kararlaştırılmış olan 40 kuruş mihr-i mu'accel ve mihr-i mü'ecceli vardır. Biz bu hususa şahitleriz*" demeleri üzerine Ayşe'ye, bu mihri almadığına ve hibe etmediğine dair yemin ettirildikten sonra ödenmesi

⁸² Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 131-135; Molla Husrev, *Gurer*, C. II, s. 131; Cin, *Eolenme*, s. 233-237; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 228-231; Yaman, *İslâm Aile*, s. 49.

⁸³ GŞS 25-16/1 (20-29 Şevval 1076/25 Nisan-4 Mayıs 1666).

⁸⁴ Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 21-253/2; GŞS 22-34/1; GŞS 24-28/4; GŞS 25-16/1; GŞS 26-127/5; GŞS 30-96/1; GŞS 39-116/2; GŞS 40-99/3; GŞS 43-121/4; GŞS 43-27/1; GŞS 43-35/1; GŞS 47-115/2; GŞS 47-217/1.

⁸⁵ GŞS 36-92/3 (Evâhir-i Safer 1099/26 Aralık 1687, 4 Ocak 1688).

için vasiye tembih edilir. Elif de kuması Ayşe gibi 50 kuruş mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia edip verilmesini talep etmektedir.⁸⁶ Ondan da hukuk gereği bu iddiasını şahitlerle ispat etmesi istenir. O da âdil Müslümanlardan Ebubekir ve diğerinin ismi belli değil iki kişiyi şahit gösterir. Şahitler; “*Adı geçen Elif’in müteveffa el-hâc Hasan’ın zimmetinde 50 kuruş mihr-i mü’ecceli vardır, biz bu hususa şahitleriz şahadet dahi ederiz*” demeleri üzerine Elif’e de bu miktarı almadığına ve hibe etmediğine dair yemin ettirilmesi üzerine, ödenmesi için vasiye tembih edilmiştir.

Kocanın mihr-i ödemededen ölmesine güzel bir örnek ise Çukur Mahallesi’nde ikâmet eden İsmail kızı Dursune’nin davasıdır.⁸⁷

Dursune Ali Kaya ile diğer Ali’nin şahitlikleriyle kendisine Molla Abdülğani’yi vekil tayin ederek mahkemeye gönderir. Mahkemede, Molla Abdülğani müvekkilesinin kocasının kız kardeşi Nefise Hatun’u dava eder ve şöyle der: “Müvekkilem Dursune’nin eşi olup vefat eden Mehmet oğlu Hüseyin’in zimmetinde kararlaştırılmış 20 kuruş mihr-i mu’accel ve 20 kuruş mihr-i mü’ecceli olup, hayatta iken ödemededen bir defa boşayıp, sonra tekrar iki tarafın rızalarıyla yine bu usûl üzere yazılan akdolunan mihrler ile adı geçen Dursune, nefisini adı geçen Hüseyin’e tezvîc ve nikâh edip, zıfaf ve halvet-i sahiha olmayup, iki defa tayin olunan mihr-i müsemma zimmetinde baki kalıp, Nefise, Hüseyin’in kız kardeşi olup, muhallefatına el koyduğundan başka iki defa tespit edilen mihre de Nefise kefil olmuştur. Hüseyin’in muhallefatından talep ederim, sorulup, hakkın verilmesini talep ederim” der. Nefise’ye sorulduğunda, cevabında iki kere tespit edilen mihri kabul edip, kardeşi Hüseyin’in muhallefatından malî değeri olan hiçbir şeyin olmadığından muhallefatına el koymadığını ve adı geçen mihre de kefil olmadığını belirtir. Bunun üzerine adı geçen vekilden iddiasına şahit) istenir. Adil olan Müslümanlardan Mehmet ve nisa taifesinden Zemzem ve Kamer isimli şahıslar mahkemede hazır olup şöyle derler: “*Adı geçen Dursune müteveffa Hüseyin’in ilk defada 20 kuruş peşin mihr ve 20 kuruş ertelenmiş mihr tespitinde biz hazır ve mevcut olup bizim huzurumuzda akdolunduğu zaman iki defada tespit olunan mihre adı geçen Nefise kefil olup, talep edildiği zaman “ben eda ve teslim ederim” diye kefil olduğuna biz şahitlik ederiz*” dediklerinden sonra hukuk gereği adı geçen Dursune’ye müteveffa kocasının zimmetinde iki defa da kararlaştırılmış olan 60 esedî kuruşu almadığına, hibe etmediğine ve bir başkasına havale etmediğine yemin ettirildikten sonra, birinci

⁸⁶ GŞS 36-92/3 (Evâhir-i Safer 1099/26 Aralık 1687, 4 Ocak 1688).

⁸⁷ GŞS 30-72/3 (Evâsıt-ı Şevval 1085/8-17 Ocak 1675).

defada tespit edilen 40 kuruş ve ikinci defa da kibelî duhûl bi hasebüş-şer'î lazımlı gelen nısf mihr 20 kuruş, toplam 60 kuruşu Dursune'ye ödemesi için kefil Nefise'ye tembih edilerek kaydedilmiştir.

Nikâh akdi yapıldıktan sonra, zıfâf veya sahih halvetten önce bir ayrılık vuku bulursa, ayrılığa kimin sebep olduğuna bakılır. Eğer ayrılığa erkek sebep olmuşsa, yukarıdaki örnekte olduğu gibi kadına mihrin yarısını öder.⁸⁸ Ayrılığa kadın sebep olmuşsa veya henüz kendisi küçükken babası veya büyükbabası dışında bir velî tarafından kendisi adına yapmış olduğu nikâh akdini *bulûğ muhayyerliği* denilen seçim hakkını kullanırsa, evlenme kadî tarafından feshedilir, bu durumda erkeğin kadına mihr adında herhangi bir ödeme yapması gerekmez. Bu konuda pek çok dava bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Sengihoşkadem Mahallesi'nden bîkr-i baliğa Zülnecca'nın olayıdır.⁸⁹ Dört yıl önce küçük Zülnecca'yı kendisi gibi küçük olan dayısının oğlu Abdülbakî'ye amcası Zülkadîr akd-i nikâh eder. Olayın mahkemeye intikal ettiği günün kuşluk vaktinde Zülnecca, hayız kanını görür ve seçim hakkını kullanarak mahkemede nikâhını feshettirir. Kendi isteği ile ayrıldığı için kocası tarafından mihr olarak kendisine bir ödeme yapılmamıştır.

Kadının ertelenmiş mihr hakkının doğabilmesinin bir şartı da kocası tarafından talak-ı selase ile boşanmış olmasıdır. Eşini boşayan koca, vadesi gelen ertelenmiş mihrî vermek zorundadır. Bu kurala uymayan erkeklerden kadınlar, mahkeme aracılığı ile ertelenmiş mihrlerini almaktadırlar. Buna bir örnek vermek gerekirse Akyol Mahallesi'nden Emine'nin davasıdır.⁹⁰ Emine'yi kocası Ömer'in boşaması üzerine, Emine kocasının zimmetinde olan 30 kuruş peşin mihr ile 30 kuruş ertelenmiş mihrî olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurmuştur. Ömer karısı Emine'yi boşadığını kabul etmekle birlikte, 30 kuruş peşin mihrî daha önce verdiğini söylemiştir. Mahkeme Ömer'den şahit göstermesini istemiş, o da şahitlendirememiştir. Diğer taraftan Emine'ye 30 kuruş peşin mihrî almadığına dair yemin teklif edilmiş, onun da yemin etmesi üzerine Ömer'e

⁸⁸ Çukur Mahallesi'nden Seba isimli Nasranî ile Ağob kendi âdetleri üzerine evlenmişlerdir. Fakat aralarında halvet olmadan anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bunun üzerine Ağob, Seba'yı boşamıştır. İslâm hukuku gereği Seba'nın alması gereken mihrinin yarısına karşılık daha önce 20 kuruş kıymetli esbab ile nakit olarak verdiği 23 kuruş toplam 43 kuruşluk mihr-i mu'accel üzerine anlaşmışlardır. GŞS 32-173/3. (1 Muharrem 1087/14 Mart 1676).

⁸⁹ GŞS 36-137/2 (Selh-i Şaban 1098/10 Temmuz 1687). Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 35-100/1; GŞS 36-154/4; GŞS 39-128/1; GŞS 39-203/4; GŞS 40-207/2; GŞS 47-139/2; GŞS 47-224/3.

⁹⁰ GŞS 40-197/3 (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1104/8-17 Ocak 1693). Bir başka örnek için bkz. GŞS 31-7/1.

60 kuruş mihrin ödenmesi tembih edilmiştir. Bazen de kadınların ayrıldıkları eşlerinden ertelenmiş mihrlerinin bir kısmını almalarına rağmen hiç almadık gibi yaparak onlardan ikinci bir mihr daha almaya çalıştıklarını İbn-i Eyüb Mahallesi'nden Sanem'in davasında görmekteyiz.⁹¹ Sanem'i kocası Mehmet, davadan 10 günce talak-ı selase ile boşamıştır. Sanem kocasının zimmetinde 30 kuruş ertelenmiş mihr-i mü'ccelinin 15 kuruş olduğunu iddia etmiştir. Mehmet ise, mihr-i mü'ccelinin 15 kuruş olduğunu belirtmiştir. Sonuçta mahkeme, Mehmet'in iddia ettiği 15 kuruşu ödemesi için tembihte bulunmuştur.

Karı veya kocadan birinin ölümü halinde, mihr kesinlik kazanır. Ölen karı ise, mihr mirasçuları tarafından istenebilir, çünkü mihr evlenmenin akdiyle doğmuştur, ölüm kadının bu hakkını kesinleştirmiştir. Fakat kadınların ölmeden önce şahitler huzurunda eşlerine bu mihrlerini hibe ettiklerini görmekteyiz. Bu duruma örnek vermek gerekirse, Sayluca Köyü'nden vefat eden Emine'nin davasıdır.⁹² Emine'nin babası Ebubekir ile annesi Tecare damatları olan Mehmet'ten Emine'nin 25 kuruş mihr-i mu'accel ile 25 kuruş mihr-i mü'ccelinin kendilerine irs-i şeri olarak intikal ettiğini söyleyerek isterler. Mehmet ise ölen Eşi Emine'nin mihrinin zimmetinde olduğunu kabul eder, lâkin karısının 8 ay önce hâli hayatında kemâli âklı sıhhatinde Müslümanlar huzurunda adı geçen mu'accel ve mü'ccel mihrini kendisine hibe ettiğini belirtir. Emine'nin annesi ve babasının bunu kabul etmemeleri üzerine Mehmet'ten bu durumu ispatlaması için şahit istenir. Adil Müslümanlardan Kasım ve Dünder isimli şahıslar *"fil hakika müteveffa Emine mahkeme tarihinden 8 ay önce hali hayatında kemâli aklı sıhhatinde eşi Mehmet'in zimmetinde kararlaştırılmış olan 25 kuruş mihr-i mu'accelini ve 25 kuruş mü'ccelini bizim huzurumuzda eşi Mehmet'e hibe-i sahîh-i şer ile hibe ve temlik edip ol dâhi meclisi hibede ithâb ve kabz ve kabul ve temlik etti. Biz bu hususa şahitleriz"* demeleri üzerine anne ve baba bu davadan menedilmektedirler. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi Emine gibi pek çok kadın ölmeden önce eşlerine bir vefa borcu olarak mihrlerini hibe ettikleri görülmektedir.⁹³

Mihrin mu'accel ve mü'ccel olarak verilmesi, her iki taraf için de avantajlı görünmektedir. Mihr-i mu'accel, vermekle mükellef olduğu mihrin tamamı yerine bir kısmını vermesi sebebiyle erkeği malî açıdan rahatlatırken; kadının da peşin aldığı kısmı düğünden önce çeyiz olarak kullanmasına imkân sağlamak-

⁹¹ GŞS 34-288/1 (17 Receb 1089/4 Eylül 1678).

⁹² GŞS 30-182/1 (19 Safer 1084/5 Haziran 1673).

⁹³ Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 21-104/1;GŞS 26-88/2;GŞS 25-70/3;GŞS 36-115/2;GŞS 36-204/2;GŞS 39-86/1;GŞS 39-139/2;GŞS 43-168/1; GŞS 43-183/1.

tadır. Boşanma veya ölüm halinde ödeneceği vaat edilen mihr-i mü'eccel ise kadın için bir çeşit dulluk sigortasıdır. Dolayısıyla mihr-i mü'eccel, kadın açısından daha büyük önem arz etmektedir.⁹⁴

Mihrin tasarruf hakkı, tamamıyla nikâh akdi yapılan kadına aittir. Kadın isterse mihrinin bir kısmını veya tamamını kocasına hibe edebilir, lakin bunun için kocası dâhil hiç kimse tarafından zorlanamaz.⁹⁵ Fakat bazı kocaların örneğin Sam Köyü'nden Emine'nin kocası Osman gibi ertelenmiş mihrlerini kendilerine hibe etmeleri için hanımlarını dövdüklerini görmekteyiz.⁹⁶ Yine bazı kadınların kendi rızalarıyla eşlerine ertelenmiş mihrlerini hibe ederek karşılığında çeşitli eşyalar aldığına rastlamaktayız. Cabi Mahallesinden Ayşe'nin davası buna bir örnektir. Ayşe, eşi Molla Süleyman'ın zimmetinde olan 300 kuruş ertelenmiş mihrini hibe etmektedir. Bunun karşılığında aynı mahallede hudutları belli bir tahtanî beyt, bir fevkanî tabka, bir hazine, bir matbah ve havluyu müstemil ev, 18 sahan, 4 nalbegi, 3 tencere, 1 kebir sini, 2 cam tas, 1 köhne ibrik, 5 yorgan, 4 döşek, 5 kilim, 1 halı, 1 sini, Karahüyük Köyü'nde hudutları belli 600 tiyek bağ, yine aynı köyde hudutları belli 400 tiyek bağ almıştır.⁹⁷

Aynı dönemde Konya⁹⁸ ve Balıkesir'de⁹⁹ pek çok kadın mihr-i mü'eccelinin bir miktarını leyl-i zifaf'ta (zifaf gecesi) eşine hibe ederken; bu durum Gaziantep'te görülmemektedir. Bu da mihrin örf ve adetlere göre verildiğinin bir göstergesidir.

Yine pek çok kadın bu dönemde eşleri ile yürütemedikleri evliliklerini bitirmek için ertelenmiş mihrlerinden vazgeçerek yahut eşlerine hibe ederek eşlerinin kendilerini boşamalarını sağlamaktadırlar. Daha sonra mahkemeye müracaat ederek kocalarının kendilerini boşadıklarını ve ertelenmiş mihrlerini vermediklerini iddia etmektedirler. Fakat kocalar eşlerinin mihrlerinden vazgeçerek kendilerinin boşanmak istediklerini şahitlerle ispat etmektedirler. Bu kadın-

⁹⁴ Saim Savaş, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Ankara 1992, s. 519.

⁹⁵ Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 338.

⁹⁶ GŞS 36-182/1 (2 Rebî'ü'l-âhir 1098/15 Şubat 1687).

⁹⁷ GŞS 30-45/1 (27 Muharrem 1085/ 3 Mayıs 1674). Başka örnekler için bkz. GŞS 45-161/1; GŞS 50-198/1; GŞS 51-44/3.

⁹⁸ Kıvrım, *Konya ve Ayıntâb*, s. 160.

⁹⁹ Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 28

lardan biri de Alineccar Mahallesi'nden Ayşe'dir.¹⁰⁰ Ayşe kocası Ahmet'in kendisini üç talak ile boşadığını ve 50 kuruşluk ertelenmiş mihrini vermediğini iddia etmektedir. Ahmet ise eski karısı Ayşe'nin ertelenmiş mihrini kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispatlamıştır. Bunun üzerine Ayşe mihr alacağı davasından men edilmiştir.

Mihrin miktarının belirlenmesinde günün şartları ve ailelerin ekonomik açıdan yer aldıkları tabakanın yanı sıra; kadınların yaş, güzellik, servet, akıl, dindarlık, bekârlık-dulluk, bilgi, güzel ahlâk, çocuklu veya çocuksuz olmak gibi özellikleri de belirleyici olmaktadır.¹⁰¹ Nitekim bunu mihr misli tespit edilirken kadınların bu özelliklerine göre benzerliklerinin tespit edildiğini Kızılcamescit Mahallesi'ndeki Elif'in davasında görmekteyiz. Dikkat çeken bir diğer husus ise çok eşli olanların ilk eşleri ile diğer eşleri arasındaki mihr farkıdır. Bunu Çukur Mahallesi'nden Hasan Ağa'nın terekesinde görmekteyiz.¹⁰² Hasan Ağa ilk eşi Emine'ye 50 kuruş, ikinci eşi Şahbaz'a 200 kuruş mihr verirken üçüncü eşi Zülnecca'ya 500 kuruş mihr vermektedir. Bir diğer terekede ise dört eşli olan Şehreküstü Mahallesi'nden Okcuzade Mehmet Ağa'nın terekesidir. Mehmet Ağa, ilk eşi Gühte'ye 20 kuruş, ikinci eşi Hatice'ye 50 kuruş, üçüncü eşi Ayşe'ye 60 kuruş ve dördüncü eşi Şahbaz'a 75 kuruş vermiştir.¹⁰³ Bir başka örnek ise İbni Eyüb Mahallesinden Çerağ Ahmet Bey'in eşlerinin mihrleridir.¹⁰⁴ Ahmet Bey ilk eşi Ayşe'ye 40 kuruş verirken ikinci eşi Fatma'ya 150 kuruş vermektedir. Bu örneklerde erkeğin değil de kadının sosyal statüsünün mihr miktarını artırdığını görmekteyiz. Birinci örnekte Hasan Ağa'nın birinci ve ikinci eşlerinin babalarının adları Abdullah'tır. Bunların cariye olma ihtimali yüksektir. Fakat üçüncü eşi Zülnecca'nın babası, kocası gibi Ağa unvanlıdır. Ağa sıfatı toplumda iyi bir mevki, statü göstergesidir. İkinci örnekte Okcuzade Mehmet Ağa, şehrin ileri gelen ayan ve eşraftan biridir. Üçüncü örnekte Çerağ Ahmet Bey'in ilk eşi Ayşe'nin babasının adı belli değil iken ikinci eşi Fatma'nın babası Yusuf Çelebi'dir. Ağa gibi Çelebi unvanlı kişiler de toplumda önemli bir yere sahiptir. Bu örneklerde görüleceği üzere ilk eşler diğer eşlere göre çok düşük mihr almaktadırlar, ilk evlilik olduğu için karı ve kocanın her ikisi de gençtirler. Fakat ikinci eşler ilk eşe göre daha genç koca biraz daha yaşlı durumdadır. Bu durum eş

¹⁰⁰ GŞS 27-16/1 (12 Rebî'ü'l-evvel 1076/22 Eylül 1665). Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 36-160/3; GŞS 36-161/4; GŞS 40-35/2; GŞS 40-39/2; GŞS 43-43/1; GŞS 43-7/1; GŞS 47-140/2; GŞS 47-256/1; GŞS 47-261/1; GŞS 47-261/3; GŞS 47-94/1; GŞS 51-81/2.

¹⁰¹ Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 340; Zuhayli, *İslâm Fikhi*, C. IX, s. 202.

¹⁰² GŞS 172-12/1 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1095/5-15 Mayıs 1684).

¹⁰³ GŞS 172-93/1 (Evâ'il-i Rebî'ü'l-âhir 1104/10-19 Aralık 1692).

¹⁰⁴ GŞS 34-175/1 (Evâhir-i Şaban 1091/15-24 Eylül 1680).

sayısı artıkça koca ile kadın arasındaki yaş farkı da artacağından diğer eşlerin mihr miktarı artmaktadır. Bir diğer sebep de ikinci ve üçüncü eşler kuma üzerine geldikleri için biraz daha fazla mihr almaktadırlar.

Yüksek mihr miktarı ile evlenen kadın ve erkeklerin toplumun önde gelenleri olduğu tespit edilen mihr miktarından anlaşılmaktadır. Bu da evlenen erkek ve kadınlarının statülerinin aynı olduğunu yani bir birlerine denk (küfüv) olduğunu göstermektedir. Cabi Mahallesi'nden Molla Safereddin kızı Ayşe ile Molla Süleyman, evlenirlerken 300 kuruşluk bir ertelenmiş mihr ile evlendiklerini görmekteyiz.¹⁰⁵ Yine Ammu Mahallesi'nden es-seyyid Mehmet, el-hâc Yusuf Ağa'nın kız Hatice ile evlenirlerken 300 kuruş ertelenmiş mihr tespit edilerek evlenmişlerdir.¹⁰⁶

Mihrin en çok ne kadar olacağı hususunda bir sınırlama yokken, Hanefi hukukuna göre, mihrin verilebilecek en asgari miktarı, para haline getirilmiş olsun veya olmasın 10 dirhem gümüşdür. Bu miktardan aşağı bir mihr tespit edilemez.¹⁰⁷ Bu dönemde Gaziantep'te tespit ettiğimiz 308 ertelenmiş mihrin en düşük miktarı 5 kuruş iken (5 adet), en yüksek mihr miktarı ise 500 kuruştur (3 adet). En fazla mihr miktarı 43 adet ile 50 kuruş gelirken bunu 33 adetle 30 kuruş, 28 adetle 20 kuruş, 26 adetle 15 ve 40 kuruş, 21 adetle 100 kuruş ve 20 adetle 10 kuruş takip etmektedir. 100 kuruşun üzerinde ise 23 adet mihr bulunmaktadır. Bu durumda gösteriyor ki mihr miktarlarında 10 kuruş ile 100 kuruş arasında bir yığılma olmaktadır. Bu durumu aşağıda tabloda gösterelim

Tablo 1: Gaziantep'te 1650-1700 Yılları Arasında Tespit Ettiğimiz Ertelenmiş Mihr Miktarı ve Sayısı

Mihr Miktarı	Sayı	%
1-10 kuruş	30	10
11-20 kuruş	64	20
21-30 kuruş	58	19
31-40 kuruş	35	11
41-50 kuruş	51	17
51-60 kuruş	12	4
61-70 kuruş	2	1
71-80 kuruş	8	3

¹⁰⁵ GŞS 30-45/1 (27 Muharrem 1085/ 3 Mayıs 1674).

¹⁰⁶ GŞS 30-96/1 (28 Şevval 1087/ 3 Ocak1677).

¹⁰⁷ Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 122; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 340; Cin, *Evlenme*, s. 216; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 203.

81-90 kuruş	4	1
91-100 kuruş	21	7
100 kuruş ve üstü	23	7
Toplam	308	100

D-Eş ve Çocuk Sayıları

Yapılan bazı araştırmalardan hareketle geleneksel Osmanlı ailesinin nice-likel yönü incelendiğinde Osmanlı toplumunda sanılanın aksine çok eşliliğin yaygın olmadığını, toplumun çok büyük bir kesiminde tek eşliliğin geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁸

Gaziantep'te bu dönemdeki eş ve çocuk sayılarını belirlemek için şer'îye sicil defterlerinde tespiti yapılan 401 tereke kaydından yararlanılmıştır. Tereke sahiplerinin 377'si (%94) Gaziantep şehir merkezinde, 24'ü (%6) köylerde ikamet etmektedir. Bu dönemin ilk yıllarına ait sicillerde ek-1'de görüleceği üzere tereke kayıtlarına pek rastlanılmazken daha çok son dönem defterlerde tereke kayıtlarının yoğunlaştığını görmekteyiz. Yine bu tereke kayıtlarının 309'u Müslüman erkeklere ait iken 79'u Müslüman kadınlara aittir. Gayrimüslimlere ait 13 tereke kaydının tamamı erkeklere aittir.¹⁰⁹

Müslüman erkeklere ait 309 terekeden, 279'u evli, 25'i dul ve 5'ide bekârdır. Burada eş olmayıp çocukları olanları dul, eş ve çocukları olmayanları ise bekâr olarak kabul edilmiştir. Bu evli 279 Müslüman erkeğin 229'u tek eşli (%82,1), 41'i iki eşli (%14,7), 7'si üç eşli (%2,5) ve 2'side dört eşlidir (%0,7). Evli 12 gayrimüslim erkek ise 12. yüzyıldan sonra Kilise'nin Hıristiyanlar arasında çok

¹⁰⁸ Hüseyin Özdeğer, 17. Yüzyılın ortalarına doğru Bursa tereke defterleri üzerine yapmış olduğu araştırmada, 1092 evli erkeğin 49'unun 2 eşli (%4,4), ikisinin 3 eşli (%0,1) olduğunu, 1041'inde tek eşli (%95,5) olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 50. Ömer Lütfi Barkan Edirne'deki askerî sınıfın terekeleri üzerine yaptığı araştırmada, 1516 evli erkeğin 1407'sinin tek eşli, 103'ünün 2 eşli ve altısının da üç eşli olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659) I" *Belgeler*, III (1966) Ankara 1968, s. 13. Sait Öztürk ise 17. Yüzyıl İstanbul Tereke Defterlerine dayalı çalışmasında 1242 evli erkekten 1147'sinin tek eşli, 84'ünün 2 eşli, yedi kişinin 3 eşli ve dört kişinin de 4 eşli olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. Sait Öztürk, *Askerî Kassamına Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Soysa-Ekonomik Tahlili)*, İstanbul 1995, s. 110-111, Ankara'da 18. yüzyılın ilk yarısında aile üzerine yapılan bir çalışmada 812 evli erkeğin 715' tek eşli, 84'ü iki eşli, 11'i üç eşli ve 2 tanesi 4 eşlidir. Bkz. Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 211, Aralık 1990- Ankara 1991, s. 950. 18. yüzyılın ilk yarısında Konya şehrinde yapılan bir araştırmada ise 1367 evli erkeğin 1197'si tek eşli (%87,6), 150'si iki eşli (%11), 17'si üç eşli (%1,2) ve 3'ü dört eşlidir (%0,2). Bkz. Erten, *Konya Aile*, s. 59.

¹⁰⁹ Bkz. Ek-1

eşliliği yasaklamasından¹¹⁰ dolayı tek eşlidirler. Bu da bize diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Gaziantep'te de tek eşliliğin yaygın olduğunu birden fazla eşliliğe rağbet olmadığını göstermektedir.¹¹¹

Birden fazla eşle evlenmenin belki en önemli sebebi çocuk sahibi olma isteğidir. İki eşli 3 tereke sahibinin¹¹² ve üç eşli 1 tereke sahibinin¹¹³ hiç çocuğu bulunmamaktadır. Yine iki eşli 6 erkeğin¹¹⁴ ve üç eşli 1 erkeğin¹¹⁵ bir çocukları bulunmamaktadır. Belki de Osmanlı toplumunda genel kanı, evlilikte çocuklarının olmasının kadından kaynaklandığı düşüncesidir. Erkeğin kısırlık nedeni gündeme gelmemektedir. Bu sebeple erkekler ilk evliliklerinden çocuk sahibi olamadıkları zaman ikinci ve üçüncü eşle evlenme meydana gelmektedir.¹¹⁶ Bir diğer neden ise erkek çocuğa sahip olma isteğidir. İlk eşin erkek çocuk dünyaya getiremediği hallerde yine devreye ikinci ve üçüncü eşle evlenmenin girdiğini görmekteyiz. Bu duruma örnek vermek gerekir ise iki eşli 7 erkeğin hiç erkek çocuğu yok iken üçünün bir¹¹⁷ ikisinin iki¹¹⁸ ve diğerinin de dört¹¹⁹ kız çocuğu bulunmaktadır. Bir başka örnek ise iki eşli iki erkeğin birinin 7¹²⁰ diğerinin 4 kız¹²¹ çocuklarına karşılık birer erkek çocukları bulunmaktadır. Üç eşli iki erkeğin birinin dört¹²² diğeri-

¹¹⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile" *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 93.

¹¹¹ Gaziantep için daha önce yapılan araştırmalarda da tek eşliliğin yaygın olduğu görülmektedir. H. Çınar, 1700-1750 yıllarında Gaziantep'te 393 evli erkeğin 330'unun tek eşli (%84), 53'ünün iki eşli (%13,5) ve 10'nun da üç eşli (%2,5) olduğunu dört eşli olana rastlamadığını belirtmektedir. Bkz. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehrî'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 157-158; Galip Eken ise, 1752-1756 yılları arasında Gaziantep'te, 157 evli erkekten 133'ü tek eşli (%85), 19'u iki eşli (%12), 5'i üç eşli (%3) olduğunu ve dört eşli olana rastlamadığını belirtmektedir. Bkz. Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Konya 2000. s. 485; Zeynel Özlü ise 1760-1777 yılları arasında 788 terekeden 722'sinin tek eşli ve 66'sının da çok eşli olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Zeynel Özlü, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 17-21.

¹¹² GŞS 31-53; GŞS 43-35; GŞS 171-141.

¹¹³ GŞS 34-170.

¹¹⁴ GŞS 31-100; GŞS 34-175; GŞS 45 -21; GŞS 50 -188; GŞS 172-27; GŞS 172-37.

¹¹⁵ GŞS 30-328.

¹¹⁶ Demirel, "Ankara'da Aile Yapısı", s. 951.

¹¹⁷ GŞS 31-100; GŞS 34-75; GŞS 172-37.

¹¹⁸ GŞS 49-37; GŞS 52-213.

¹¹⁹ GŞS 172-10.

¹²⁰ GŞS 172-76.

¹²¹ GŞS 49- 12.

¹²² GŞS 172-12.

nin bir¹²³ kız çocukları olup erkek çocukları bulunmaz iken bir başka üç eşli erkeğin de dört kız çocuğuna karşılık bir erkek çocuğu bulunmaktadır.¹²⁴

Tablo 2: Gaziantep'te 1650-1700 Yılları Arasında Eş ve Çocuk Sayıları

Çocuk Sayıları	Çocuksuz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	16	Toplam
Şehirli Tek Eşli	13	45	51	37	21	28	12	3	1			211
Şehirli İki Eşli	3	6	5	6	3	5	4	4	2	1		39
Şehirli Üç Eşli	1	1			1	2						5
Şehirli Dört Eşli					1				1			2
Şehirli Müslim Dul		3	5	3	6	4	2					23
Köylü Tek Eşli	1	2	4	6	2	2	1					18
Köylü İki Eşli								1			1	2
Köylü Üç Eşli						2						2
Köylü Dul		1					1					2
Gayri Müslim	1	3	4	2	2							12
Gayri Müslim Dul		1										1
Şehirli Kadınlar	23	19	14	11	5	3	1					76
Köylü Kadınlar			1	2								3
Toplam	42	81	84	67	41	46	21	8	4	1	1	396

Tablo 2'den de görüldüğü üzere şehirdeki tek eşli erkeklerin en fazla iki çocuklu oldukları görülmektedir (%24). Bunu sırasıyla bir çocuklu (%21,3), üç çocuklu (17,5), beş çocuklu (%13,2) ve dört çocuklu (%9,9) takip etmektedir. Altı ve daha fazla çocuklu aile sayısı 16'yı geçmezken (%7,5), 13 erkeğin ise çocukları yoktur (%6,1). Şehirdeki tek eşli erkeklerin çocuk sayılarının ortalaması ise 2,76'dır. Şehirli 76 kadından 23'ünün çocuğu bulunmazken (%30,3), 19'unun tek (%25), 14'ünün iki (%18,5), 11'inin üç (%14,5) 5'inin dört (%6,5) 4'ünün de beş ve üzerinde çocukları vardır (%5,2). Bu kadınlar ya evliliklerinin ilk yıllarında ya da doğum sırasında ölmektedirler. Bu dönemde en fazla çocuğu olan Sam Köyü'nden el-hâc Hasan'dır. Hacı Hasan vefat ettiğinde biri hamile olmak üzere iki eşi, yedisi erkek olmak üzere, 16 çocuğu vardır.

¹²³ GŞS 30-328.

¹²⁴ GŞS 172-19.

Birden fazla evlilik yapanlardan, iki eşlilerin yarısı meslekî, dinî ve ilmî unvanlar taşımaktadır. Bunlardan hacı unvanlı 14, seyyid unvanlı 3, beşe unvanlı 2 ve molla, bey, ağa, miralay ve çelebi unvanlı ise birer kişidir. Mesleki unvanlı ise bakkal, takkeci, katırcı ve çerağda birer kişi vardır. Diğer 17 kişi ise hiçbir unvana sahip olmayan sıradan kişilerdir. Üç eşli olanlardan ise 4'ü hacı ve biri ağa unvanlı diğer ikisi ise unvansızdır. Dört eşli olan iki kişinin biri seyyid diğeri ise ayan dandır. Tek eşli olan erkeklerin ise 96'sı hacı, 18'i seyyid, 13'ü molla, beşe ve efendi 4'er ağa, çelebi, kethüda, bey unvanlı birer kişi bulunmaktadır.

Tereke miktarlarına eş sayılarına göre baktığımızda tek eşli olan şehirli erkeklerin 105'inin (%50) maddi durumu 20 kuruş ile 300 kuruş, 45'inin ise 301 kuruş ile 900 kuruş (%21,4) arasında ve 30'unun ise 1000 kuruştan (%14,3) daha fazladır. İki eşli şehirli erkeklere baktığımızda ise maddi durumlarının yarıdan fazlasının (%51,2) 20 ile 200 kuruş arasında olduğunu görüyoruz. Bu da iki eşliliğin maddi durumla çok alakalı olmadığını göstermektedir. Ancak dördte birinden daha fazlasının (%28,2) maddi durumu 1000 kuruşun üzerindedir. Yine tablo 3'ten görüleceği üzere üç eşli olan şehirli erkeklerin ikisinin maddi durumu 100 kuruş ile 200 kuruş arasında, birinin ise 700 ile 800 kuruş arasında ve yine ikisinin ise 2000 kuruştan fazladır. Dört eşli olan iki erkeğin ise servetleri 2000 kuruştan fazladır. Köylü erkeklerin servet dağılımları ise şehirli hemşerileriyle benzer durumdadır. Kadınların maddî durumlarının ise 20 ile 200 kuruş arasında olduğu görülmektedir. Yine gayrimüslimlerin malvarlıklarının 20 kuruş ile 300 kuruş arasında olduğunu tablo 3'te görebiliriz.

Tablo 3: Gaziantep'te 1650-1700 Yılları Arasında Eş Sayılarına Göre Tereke Miktarı

Tereke Miktarları (krş)	20-100	101-200	201-300	301-400	401-500	501-600	601-700	701-800	801-900	10002000	2000 den	Toplam
Şehirli Tek Eşli	74	38	23	15	9	10	5	4	2	17	13	210
Şehirli İki Eşli	9	11	3	2	1	1		1		6	5	39
Şehirli Üç Eşli	-	2						1			2	5
Şehirli Dört Eşli											2	2
Şehirli Müslim Dul	4	9	2	-	1	2	-	-	-	1	4	23
Köylü Tek Eşli	4	6	3	2	1			1		1	1	19
Köylü İki Eşli			1								1	2
Köylü Üç Eşli				1	1							2
Köylü Dul	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Gayri Müslim	4	3	2	1	-	-	-	-	-	1	1	12

Gayri Müslim Dul	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Şehirli Kadınlar	37	22	4	4	3	2	-	3	-	1	-	-	76
Köylü Kadınlar	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Bekâr	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	5
Toplam	87	64	27	16	10	10	4	6	1	17	18	401	

Sonuç

17. yüzyılda Gaziantep ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Nikâh akdi yapılmadan önce evlenecek çiftlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerini sağlayan namzetlik davaları diğer şehirlere göre daha fazla görülmektedir. Bu da evlenecek kızlar üzerinde ailelerin baskısının olduğu veya bu dönemde fazla hediye verilmediği düşüncesini uyandırmaktadır. Evlenmenin resmen başlamasını sağlayan nikâh akdi, mahkemeden alınan izinname ile cami imamları tarafından kıyılmaktadır. Nikâh akdedilirken kız ve erkeğin rızaları alınıp, bazen de kadınların rızaları alınmadan nikâhlar yapılmakta fakat bunlar mahkeme tarafından feshedilmektedir. Yine nikâh akdi esnasında mihrlerin tespit edildiğini ve peşin mihr ile vadeli mihrin birbirine eşit olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Gaziantep'in kırsal kesimlerinde mihrden başka kız babalarının yasak olmasına rağmen başlık parası aldıklarını görmekteyiz. Pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi bu dönemde Gaziantep'te de tek eşliliğin yaygın olduğu, çok eşliliğe rağbet edilmediği görülmektedir.

Ayrıca 17. yüzyılda Gaziantep'te, kadınların bir bölümünün, mahkemeye gelerek dertlerini anlatabildikleri ve çoğu zamanda da taraf oldukları davayı kazandıkları, mahkeme kayıtlarının tanıklığından anlaşılmaktadır. ©

KAYNAKLAR

1-Gaziantep Şer'ıye Sicilleri

20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 94, 114, 127, 171 ve 172 numaralı siciller.

2-Diğer Kaynaklar

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.II, İstanbul 1990.

AKÖZ, Alaaddin, *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi)*, Konya 2006.

_____, "XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler", *İstem*, S. 3, Konya 2004, s. 91-118.

AYDIN, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Türklerde Aile", *Aile Yazıları I*, Ankara 1990, s. 357-361.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askerî Kassam'ına Âit Tereke Defterleri (1545-1659) I' Belgeler, III (1966) Ankara 1968, s.1-479.

_____, *XV ve XVI' inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraâ Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları – Kanunlar - I*, İstanbul 1943.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul 1968.

CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.

ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

DEMİREL, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 211, Aralık 1990- Ankara 1991, s.945-961.

DONUK, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Türklerde Aile", *Aile Yazıları I*, Ankara 1990, s. 287-300;

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetoaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.

EKEN, Galip, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Konya 2000. s. 477-490.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'ıye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Ankara 2001.

FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir?* (çev. Nilgün Çelebi), Konya 1990.

GÖKÇE, Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları IV*, Ankara 1990, s. 205-224.

_____, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Aile Yazıları IV*, Ankara 1990, s. 385-400.

- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevarih*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. I, Ankara 1999.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku*, İstanbul 2004.
- _____, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (çev. Nemciye Alpay), Editör: Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s.77-100.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul 2000.
- JASCHKE, Gotthard, "Türkiyede İmam Nikâhı", *Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, (çev. Ahmet Mumcu), Ankara 1964, s.11-31.
- KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İst. 2001.
- KIVRIM, İsmail *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- MOLLA HUSREV, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980.
- MUTAF, Abdülmecit, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.
- OZANKAYA, Özer, *Toplumbilimine Giriş*, Ankara 1979.
- ÖZDEĞER, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988.
- ÖZLÜ, Zeynel, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- ÖZTÜRK, Sait, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlili)*, İstanbul 1995.
- PİERCE, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005.
- SAK, İzzet, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18. Yüzyılın İlk Çeyreğine Âit Konya Şer'îye Sicillerine Göre)" SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Konya 2006, s. 493-523.
- SAVAŞ, Saim, "Fetva ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Ankara 1992, s.504-547.
- SCHACHT, Joseph, "Nikâh", *İA*, C. IX, Eskişehir 1997, s. 259;
- TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile" *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 92-96.
- TEZCAN, Mahmut, "İslâm Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri", *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, 25-26 Mayıs 1998, İst. 2000, s. 1-20.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 29-66.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Aile", *Aile Yazıları I*, Ankara 1990, s. 27-32.

YAMAN, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Konya 2002.

ZUHÂYLİ Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C. IX, İstanbul 1994.

Ek 1:Gaziantep'te 1650–1700 Yılları Arasında Tespit Ettiğimiz Şer'îye Sicillerindeki Tereke Adedi ve Eş Sayıları

Def. No	25	28	30	31	34	35	37	38	43	44	45	47	48	49	50	51	52	53	54	171	172	Toplam
Tereke Adedi	1	4	26	4	3	2	1	1	81	3	13	17	29	16	15	9	15	23	11	19	108	401
Müş.Erk Terekesi	1	3	18	4	3	2	1	1	59	3	11	10	19	11	13	9	13	19	9	14	86	302
Müş.KadTerekesi		1	7						17		1	5	8	5	2		2	4	2	5	20	79
Gayri Müş.Terekesi			1						5		1	2	2		10						2	13
Tek Eşli	1	3	13	2	1	1	1	1	43	3	7	10	13	7	3	7	9	17	6	13	62	227
İki Eşli			3	2	1	1			7		2		1	4			2	1	2	1	11	41
Üç Eşli			1		1											1					3	6
Dört Eşli			1																		1	2
Dul Erkek									9		2		4				2	1			7	25
Bekâr Erkek									81				1			1			1		2	5

